



ORGAN FÖR VETENSKAP & FOLKBILDNING
NUMMER 4 2021

folkvett.

Kunskapsrelativism

folkvett.

ORGAN FÖR VETENSKAP OCH FOLKBILDNING

Folkvett är organ för Föreningen Vetenskap och Folkbildning (VoF), som har till uppgift att främja folkbildning om vetenskapens metoder och resultat. Särskilt tar föreningen som sin uppgift att i fri opinionsbildning bekämpa de felaktiga föreställningar som förekommer i frågor som kan avgöras vetenskapligt.

Folkvett utkommer sedan 1983 med 4 nr/år. ISSN 0283-0795.

Adress: c/o Föreningshuset Sedab AB, Lumaparksvägen 7, plan 7, 120 31 Stockholm.

E-post: folkvett@vof.se

Prenumeration: Ingår i medlemsavgiften till VoF, 250 kr/år. Prenumeration utan medlemskap: 250 kr/år.

Redaktörer: Sven Ove Hansson (ansvarig utgivare) sven-ove.hansson@vof.se, Pontus Bockman pontus.bockman@vof.se, Dan Katz dan.katz@vof.se och Aija Šadurskis aija.sadurskis@vof.se. Redaktionen bistås av en redaktionskommitté, där VoF:s styrelse ingår.

Grafisk form: Elvy & Mikael Nyberg.

Skriftliga bidrag till *Folkvett* – artiklar, debattinlägg, recensioner, notiser – är alltid välkomna. Angivande av litteraturreferenser uppmuntras, däremot uppmanas till försiktighet med noter. Alla bidrag granskas av redaktionen. Eftersom VoF drivs ideellt kan skribenter inte arvoderas. Om inget annat överenskommits kan publicerat material komma att läggas ut på internet. *Folkvett* indexeras i Artikelsök.

Manusstopp för nr 1/2022 är 28/2 2022.

Omslagsbild: Operation av sten i huvudet, okänd konstnär, cirka 1563.

“Allting är relativt” – eller?

“VETENSKAP ÄR INTE EN SANNING, DET ÄR EN METOD”, brukar det heta. Även om detta är en förenkling (vetenskap kan inte enkelt definieras som en enda metod) så ligger det mycket i det. De resultat man får fram av sin forskning är aldrig helt slutgiltiga. Slutsatserna man drar är alltid i någon utsträckning preliminära och hur man bedriver forskning, metoden, är avgörande för att få tillförlitliga resultat.

Därför måste vetenskapliga ansträngningar och påståenden följa vissa principer. Objektivitet, mätbarhet och upprepbarhet är viktiga faktorer som bör beaktas vid bedömningen av vetenskapliga slutsatser. Vetenskapens främsta styrka är dess förmåga att ta till sig ny information och att vid behov revidera sina tidigare synpunkter. Även slutsatser som verkar vila på väldigt solid grund måste ifrågasättas när det finns rimliga sakskalet att göra det. Om vetenskapen förlorade sin förmåga att revidera sina ståndpunkter skulle den efterhand bli alltmer irrelevant.



Men denna avgörande styrka hos vetenskapen framställs ofta som ett svaghetstecken. Om vetenskapen haft fel förr, varför ska vi tro på vad den nu säger? Svaret är förstås: därför att den förser oss med den i dag bästa tillgängliga kunskapen. Den som söker efter ofelbar kunskap om empiriska ting söker förgäves. Sådan kunskap finns inte, varken hos vetenskapen eller någon annanstans.

Man ska inte glömma bort att ofta framförda alternativ till vetenskap – kreationism, antivaccinationsläror, förnekande av klimatförändring med mera – bygger på föreställningar som redan har motbevisats. Att välja någon av dessa i stället för vetenskapen är därför ett mycket dåligt byte.

Men det finns de som försöker framställa vetenskapens förmåga att ändra sig som en svaghet. Sådana resonemang är vanliga bland personer som vill driva en politisk agenda som strider mot vetenskapen, eller har ett allmänt antivetenskapligt, till exempel "postmodernistiskt" synsätt. Om

det inte finns någon säkerhet inom vetenskapen, menar de, är alla påståenden lika giltiga. "Allting är relativt" som det brukar sägas med felaktig hänvisning till Albert Einstein. (I själva verket beklagade Einstein att han inte kallat sin teori "Invariansteori" i stället för relativitetsteori som gett upphov till "filosofiska missförstånd".¹) Enligt detta synsätt kan var och en själv bestämma vad som är sant och ingen position, hur tokig den än må tyckas, kan någonsin förkastas. Vi kallar detta kunskapsrelativism.

Det finns exempel på kunskapsrelativism inom många områden. Vaccinationsmotstånd, AIDS-förnekelse, kreationism och förnekelse av klimatforskning är bara några exempel på ämnen där det förekommer. Speciellt populärt har det blivit att trivialisera eller förringa verkliga problem genom att hävda att en vetenskapligt belagd slutsats "bara är en social konstruktion".

Det här numret av Folkvett handlar bland annat om kunskapsrelativism i modern vetenskap, hur ofta det förekommer och hur stort problemet är. Tyvärr visar det sig att kunskapsrelativism ofta fungerar som inkörsport till ren pseudovetenskap. 

1. Alice Calaprice, *The new Quotable Einstein*, Princeton University Press 2005, s. 229.

Kunskapsrelativism och vetenskapsförnekande

Sven Ove Hansson har gjort en djuplodande empirisk undersökning av relativism inom den akademiska världen. I sin analys har han gått igenom samhällsvetenskaplig litteratur publicerad sedan 1960-talet och funnit att relativistiska metoder många gånger har använts för att försvara och främja en mångfald av pseudovetenskapliga och vetenskapsförnekande doktriner.

SEDAN 1960-TALET HAR EN relativistisk hållning till naturvetenskap varit en stark trend inom delar av samhällsvetenskaperna. Förespråkare för social konstruktivism, det så kallade starka programmet, dekonstruktivism och postmodernism har beskrivit naturvetenskapliga forsk-

ningsresultat som sociala konstruktioner baserade på en maktstruktur, snarare än som den bästa naturvetenskapliga kunskap som hittills finns tillgänglig. De har blivit kritiserade för att bidra till den flod av politiserat och ofta industrifinansierat vetenskapsförnekande som har drivits fram under de senaste tre decennierna. Ledande relativister har försvarat sig med att det de gör inte har något samband över huvud taget med att politiska rörelser på högerkanten förnekar evolution och klimatförändringar. Ett exempel är en ledare skriven av Sergio Sismondo, som är redaktör för den inflytelserika tidskriften *Social Studies in Science*. Där skriver han att "åsikter som diskuteras inom STS (science and technology studies, dvs. studier av naturvetenskap och teknik) i fråga om vad som utgör expertkunskap" är "märkligt irrelevanta" när sammanhanget är politiserad "post-sanning" där vetenskaplig sakkunskap avvisas (Sismondo 2017, 4). Andra har hävdat att kritikererna är helt fel ute, eftersom social konstruktivism bara är en metod, och att "realister inte har mycket grund för sin kritik att socialkonstruktivister förnekar att miljöproblem existerar" (Burningham och Cooper 1999, 306).

Är kunskapsrelativism bara en metod, som inte kan användas för att främja pseudovetenskap och vetenskapsförnekande? Det är en empirisk fråga. För att besvara den har jag gjort en omfattande genomgång av samhällsvetenskaplig litteratur publicerad sedan 1960-talet. Den bild som kommer fram ger ett klart svar. I en häpnadsväckande utsträckning har förespråkare för relativism inom den akademiska världen använt relativistiska metoder för att försvara och främja en mångfald av pseudovetenskapliga och vetenskapsförnekande doktriner.



Kall fusion och böjda skedar

Sociologen Malcom Ashmore har försvarat Prosper-René Blondlots påhittade så kallade N-strålar. Det gör Ashmore i en vetenskaplig artikel där han hävdar att Robert W. Woods avslöjande att N-strålar inte existerar, ett avslöjande som övertygat det övriga vetenskapliga samhället, "snarare var trollerikonst, lurendrejeri eller till och med buskis, än seriös vetenskap" (Ashmore 1993, 89). I samma artikel kräver Ashmore "upprättelse" för kall fusion (Ashmore 1993, 70). Sociologen Trevor Pinch har beskrivit "kall fusion" som ett exempel på normalvetenskap (Collins och Pinch 1998, 77), och har vidhållit att "experiment räcker aldrig för att på egen hand bestämma vem som har rätt" till exempel i frågan om kall fusion existerar eller inte (Pinch 1994, 93). Ytterligare en sociolog, Bart Simon, har

beskrivit huruvida försök med kall fusion går att upprepa som något som "inte kan avgöras rationellt" (Simon 1999, 76).

År 1979 försvarade Harry Collins och Trevor Pinch påståenden att paranormala fenomen existerar. De hävdade att "inget ovetenskapligt inträffar" i de psykologilaboratorier där man sagt sig visa sådana fenomen (Collins och Pinch 1979, 237). De avvisade också grundläggande vetenskapliga krav på stringenta bevis när det man hävdar är ytterst osannolikt, givet den kunskap som finns, och kallade sådana krav för "semi-filosofiska" (Collins och Pinch 1979, 245). Likaså förkastade de kravet på att experiment ska vara reproducerbara, och kallade bedrägerianklagelserna som riktats mot Uri Geller, den ökända skedböjaren, för en "hypotes" (Collins och Pinch 1979, 249-251). När de skrev detta hade flera allvarliga fel uppdagats i de studier av påstått paranormala fenomenen som de hänvisade till.

Förnekande av AIDS och motstånd mot vaccin

Åtskilliga relativister har ställt sig bakom falska medicinska påståenden. Brian Martin, professor i samhällsvetenskap, har använt relativistisk analys som ett "verktyg" i en diskussion om tillsättning av fluor till dricksvatten (Scott et. al. 1990, 482). Han skriver att "min symmetriska analys av de motstridiga uppfattningar som finns har visat att de som tagit avstånd från fluoridering getts mycket mer tilltro än vad som normalt är fallet i vetenskaplig eller sociologisk litteratur" (Scott et al. 1990, 483). Historikern Evelleen Richards studier av påståendet att mycket höga doser C-vitamin kan bota cancer ledde till att hon själv blev en regelrätt förespråkare av denna idé. Som hon själv uttryckt

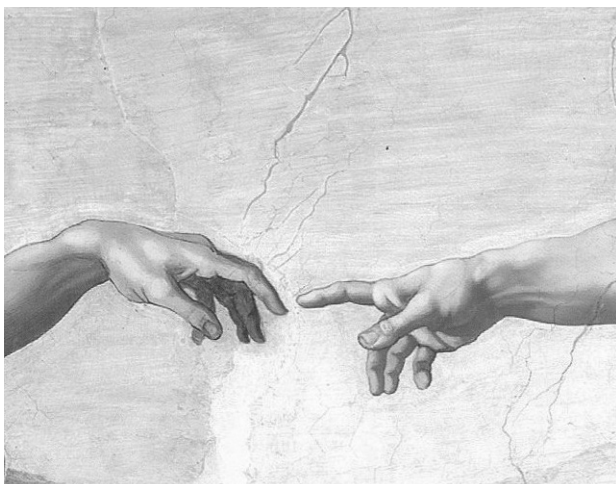


det har hon ”ingripit personligen” för att förespråka detta förmenta botemedel (Richards 1996, 343). Andra relativister har ställt sig bakom hennes slutsatser. Harry Collins och Trevor Pinch beskrev år 2005 frågan om hur effektivt cancer kan behandlas med C-vitamin som öppen, och drev tesen att det ”aldrig visats slutgiltigt” att behandlingen saknar positiva effekter (Collins och Pinch 2005, 110). Så sent som 2009 använde Sergio Sismondo Richards arbete som argument mot åsikten att ”det finns konsensus kring uppfattningen att C-vitamin inte kan bota cancer”. Sismondo har i stället hävdad att ”denna konsensusuppfattning vuxit fram ur argument som låtit övertygande, ur grupptryck och liknande” (Sismondo 2009, 120).

Enligt Evelleen Richards är randomiserade, kontrollerade kliniska försök ett ”olämpligt och allt oftare onödigt sätt att mäta effekten av en behandling” (Richards 1996,

341). Som hon ser det måste frågan om hur effektiva medicinska behandlingar egentligen är "behandlas som framför allt en politisk fråga och där finns inga opartiska experter". Hon föreslår att medicinska experters roll borde "ses över i grunden", och att "den medicinska experten med nödvändighet måste ses som en förespråkare för den ena sidan i en politisk debatt, och inte som en oberoende domare som beslutar vad som är sant inom medicin" (Richards 1988, 686). (Om du vill veta vad detta skulle innebära i praktiken så titta på videoupptagningar av presskonferenser i Vita huset från början av covid-19-pandemin.)

Sociologen Steve Fuller är mycket inflytelserik inom vetenskapssociologin, inte minst som redaktör för tidskriften *Social Epistemology*. Han hävdar att "the jury is still out", dvs det finns ännu ingen enighet om "det intellektuella värdet i Duesbergs ställningstagande" när det gäller AIDS (Fuller 2015, 152). Peter Duesberg påstår att HIV inte orsakar AIDS, och att antiviral behandling orsakar, snarare än håller tillbaka, sjukdomen. Brian Martin ställer sig bakom ett annat påstående som eftertryckligt visats sakna grund, nämligen att AIDS ursprungligen spreds genom vaccination mot polio. Helt följdriktigt beskriver han sitt agerande i denna fråga som en "partisk intervention" där han "hjälp till att ge en grund för framtida förespråkande av denna teori" (Martin 1996, 245, 257 och 262-263; Martin 2010). Han driver fortfarande en webbplats som förespråkar att AIDS spridits med poliovaccin. År 2015 publicerade han en vetenskaplig artikel där han försvarade bedragaren Andrew Wakefield och hans felaktiga påstående att MMR-vaccinet är kopplat till autism (Martin 2015).



Kreationism

Den roll som relativism spelat inom kreationismen har redan beskrivits av andra forskare. Robert T. Pennock har visat vilken central roll relativism spelat i hur "intelligent design"-formen av kreationism skapats. Philip Johnson, en av skaparna av denna form av pseudovetenskap, har beskrivit sig själv som anhängare av dekonstruktionism och postmodernism. Inflytandet från relativism kan också ses i det som skrivits av andra framstående anhängare (Pennock 2010). Steve Fuller är en dem som aktivt försvarat "intelligent design"-kreationism. Han ställde upp som expertvittne för kreationisterna i rättegången Kitzmuller mot skolstyrelsen i Dover (Lambert 2006).

Kreationister bjöds in för att tala vid ett möte som anordnades av the Association for the Rhetoric of Science

and Technology (ARST). Talen publicerades 1998 i ett specialnummer av tidskriften *Rhetoric & Public Affairs*, med professor John Angus Campbell som redaktör, och gavs senare ut på nytt i bokform. Denna publikation, som uppenbarligen inte genomgått en peer review-granskning av sakkunniga inom biologi, har använts av kreationister för att bevisa att de är värda att respekteras inom det vetenskapliga samfundet (Ceccarelli 2011).

Det förändrade klimatet

Klimatvetenskapen har utsatts för fler angrepp från relativister än någon annan del av vetenskapen. På 1990-talet såg socialkonstruktivister de komplicerade matematiska modeller som beskrev Jordens klimat som något som perfekt illustrerade deras påstående att naturvetenskap bara producerar sociala konstruktioner, och inte ger en beskrivning av världen som den faktiskt ser ut. Från 1990 och framåt ledde den inflytelserika amerikanska sociologen Frederick H. Buttel (1948-2005) och hans medarbetare attackerna mot klimatvetenskapen. I ett flertal artiklar beskrev de sin egen utgångspunkt som relativistisk, och behandlade uttryckligen naturvetenskap som "en av många sociala uttrycksformer som olika intressen använder sig av" (Buttel och Taylor 1992, 219). Mer exakt såg de klimatvetenskapen som "normala sociala konstruktioner eller som uttryck för intressen, politiska och ekonomiska relationer, klasstruktur, de begränsningar som samhället ställer på vad som kan diskuteras, sätt att försöka övertyga osv" (Buttel och Taylor 1992, 220). De var väl medvetna om "den vetenskapliga konsensus som råder om växthuseffekten" (Buttel et al 1990, 58), men avvisade den som något



Gravyr av R. Havell, 1819

som ”minst lika mycket är en fråga om social konstruktion och intressekonflikter inom kunskapsproduktion som om att helt enkelt avbilda en biofysisk verklighet” (Buttel och Taylor 1992, 214).

Brian Wynne, en ledande sociolog, skrev flera artiklar under perioden 1992 till 1996 där han förespråkade en ”sociologisk dekonstruktion av den globala klimatvetenskapen” (Wynne 1994, 185) och kritiserade ”det reduktionistiska språkbruk som stammar ur IPCC:s superdatorer och deras kraftfulla modeller” (Wynne 1994, 174). Enligt honom skulle det som kommit fram ur dessa modeller inte beskrivas som ”upptäckt, när det faktiskt kan ha varit förutbestämt av modelleringskulturen” (Wynne 1996, 370). Han var medveten om att hans argument skulle kunna få konsekvenser för beslutsfattare, och sade om sin

kritik mot klimatvetenskapen att "vi bör inte vara rädda för att erkänna att det faktiskt innebär ett ifrågasättande av den vetenskapliga kunskap man hänvisar till" (Wynne 1996, 379).

Mary Douglas (1921-2007) och Aaron Wildavsky (1930-1993), vars inflytelserika "kulturella risk-teori" förde in kunskapsrelativism i riskforskningen (Douglas och Wildavsky 1982), har båda angripit klimatvetenskapen. Wildavsky avfärdade 1992 global uppvärmning som en "miljökrämsel" (Wildavsky 1992, xv) och hävdade att "människor som försöker kontrollera vårt beteende med hänvisning till global uppvärmning utgör en större fara" (Wildavsky 1992, xx). Så sent som 2006 var Mary Douglas medförfattare till en artikel som förkastade IPCC för att organisationen "bryter ner demokratin" och kallade dess "klara uppdelning mellan fakta och värderingar" för en "bristfällig" regel att bygga beslut på (Verweij et al 2006, 20).

Steve Fuller är en av få relativister som fortfarande har ett relativistiskt förhållningssätt till klimatvetenskap. Han förkastar klimatmodeller och hävdar att de "gör det möjligt för dem som använder modellen att manipulera ingångsparametrar genom att introducera ny bevisning, och därmed få olika förväntade resultat som utgör en ny faktisk värld" (Fuller 2015, 278-279). Han hävdar också att den så kallade Climategate "avslöjar de mikroprocesser genom vilka en konsensus bland forskare normalt, och bokstavligen, 'tillverkas'" (Fuller 2018, 22).

ARST har också varit aktiv på detta område. År 1998 anordnade de en debatt mellan en förespråkare och en motståndare till den konsensusuppfattning som råder



bland klimatforskare. De två debattörerna presenterades av moderatorn som ”två av de mest etablerade och skickliga vetenskapliga auktoriteterna” i världen (Wander och Jaehne 2000, 219). Debatten kritiserades för att skapa ”ett falskt intryck av osäkerhet” trots ”en rimligt stark konsensus bland forskare” (Wander och Jaehne 2000, 220).

Fler exempel på hur relativister förnekar klimatvetenskap finns att hämta i Hansson (2020).

Relativismens inflytande

Överdriver jag? Är inte ovanstående citat exempel på ovanliga misslyckanden inom en samhällsvetenskap som i allmänhet respekterat och lutat sig mot naturvetenskapen? När det gäller klimatvetenskap på 1990-talet och i början av det nya milleniet var det definitivt inte så. I samhällsvetenskaplig litteratur från den här perioden är bristen på artiklar som accepterar den vetenskapliga kon-

sensus som då fanns inom klimatvetenskap tydlig. Det var också något som nämndes i diskussionen vid den tiden. Den brittiske sociologen Nicholas J. Fox skrev i en artikel att det skulle kunna vara "dåraktigt av sociologer att förutsätta att världen omkring oss 'faktiskt' förändras" på det sätt som beskrevs i konsensusuppfattningen om klimatvetenskap (Fox 1991, 24). Två av hans amerikanska kollegor kritiserade honom, men påpekade att "den starka tonvikt som Fox lägger på hur miljön konstrueras socialt stämmer överens med det sätt som majoriteten av det fåtal amerikanska miljösociologer som hittills publicerat arbeten om det ser på globala miljöförändringar" (Dunlop och Catton 1994, 19). Sociologer som studerat klimatförändringar hade "anslutit sig till en stark inriktning mot konstruktivism", vilket de två kollegorna beklagade, eftersom "om globala förändringar primärt ses som sociala konstruktioner snarare än som något som är objektivt (om också ofullständigt känt) så kommer det inte att utgöra något hot mot vår arts framtid" (Dunlap och Catton 1994, 7).

En 832 sidor lång handbok, *Handbook of Science and Technology Studies*, som uppenbarligen var tänkt att täcka hela området, publicerades år 1995 (Jasanoff et al 1995). Klimatvetenskap diskuteras bara i ett kapitel, skrivet av Steven Yearley, där han hävdar att "den grundläggande insikt som vetenskapsstudier kan bidra med till analysen av sättet att se på miljön och miljöpolicy gäller frågan om möjligheten att ifrågasätta vetenskaplig kunskap som sådan" (Yearley 1995, 467). Hans enda naturvetenskapliga referens om klimatförändringarna är en populärvetenskaplig sammanfattning av en artikel från 1991 där den globala uppvärmningen tillskrevs variationer i solens aktivitet

(Kerr 1991; Friis-Christiansen och Lassen 1991). Slutsatserna i den artikeln visades vara felaktiga redan 1992 (Lacis och Carlsson 1992; Kely och Wigley 1992, Schlesinger och Ramankutty 1992) men detta nämner inte Yearley. I stället påstår han att artikeln från 1991 "skulle kunna orsaka en enorm omvärdering av synen på global uppvärmning. Sålunda kan något som forskare är helt säkra på att de 'vet' vid en tidpunkt komma att bli förnekat med lika stor säkerhet vid en senare tidpunkt" (Yearley 1995, 463).

Ett annat exempel från denna tid är boken *Beyond left and right* från 1994, skriven av den mycket inflytelserika sociologen Anthony Giddens. Han nämner bara klimatförändringar som hastigast, och hävdar, i motsats till den etablerade konsensusuppfattningen, att "huruvida global uppvärmning existerar är en stridsfråga" (Giddens 1994, 219, cf. 3-4). Hans enda referens är en klimatförnekare som påstått att effekten av växthusgaser är okänd: "kanske kommer vi att stekas eller frysa ihjäl, eller så blir det ingen skillnad" (Giddens 1994, 203; Lol 1996, 156).

Samhällsvetenskapliga forskares kritik mot klimatforskningen var starkast på 1990-talet och har blivit alltmer ovanlig sedan dess. Denna minskning tycks inte bero på klimatforskarnas samstämmiga uppfattning, eftersom denna samstämmighet var väl etablerad redan när Buttell skrev sin

Samhällsvetenskapliga forskares kritik mot klimatforskningen var starkast på 1990-talet och har blivit alltmer ovanlig sedan dess.

första artikel där han kritiserade klimatforskningen. Det är huvudsakligen en annan företeelse som tycks ha haft effekt, nämligen att klimatförnekande i växande utsträckning blivit kopplat till företag och organisationer på högerkanten. För de flesta relativister har det varit ett högst ovälkommet politiskt sällskap att hamna i (Wynne 1996, 363). Det verkar vara av politiska snarare än vetenskapliga skäl som samhällsvetenskapliga forskares kritik mot klimatforskningen har minskat kraftigt sedan 1990-talet. Steve Fuller, som fortfarande framhårdar i öppen kritik mot klimatforskningen, har hånat sina kollegor för att de inte står kvar vid sina argument mot den vedertagna uppfattningen bland klimatforskare ”så snart politiskt olämpliga personer, som förnekare av klimatförändringar eller kreationister, gör åsikterna till sina för att gagna de egna syftena” (Fuller 2017). Det är också intressant att lägga märke till att Brian Wynne, som numera stödjer klimatforskningen, fortfarande förnekar att det finns en vetenskaplig konsensus om genetisk modifiering (Hilbeck et al 2015). Konsensus bland forskare är ungefär lika stark på det området som inom klimatforskningen, men förnekandet har inte samma koppling till företagsintressen som när det gäller klimatforskning.

Effekterna av relativism på samhällsvetenskapliga studier av klimatförändringar har hållit i sig länge. Så sent som 2008 uttryckte Constance Lever-Tracy oro för att andra sociologer brydde sig så lite om klimatförändringarna. Enligt henne berodde det på att ”vi hela tiden har en grundläggande misstänksamhet mot naturliga förklaringar till sociala företeelser, och det har ofta gjort att vi ifrågasätter eller struntar i naturvetenskapliga forskares auk-



toritet, även när det handlar om deras egna forskningsområden” (Lever-Tracy 2008, 452). Två av hennes kollegor skrev ett svar där de försvarade socialkonstruktivismen, men erkände att ”sociologer (och särskilt sådana som studerar forskningsprocessen) har knappast engagerat sig i frågan om klimatförändringar därför att de är medvetna om de politiska implikationerna och är angelägna om att inte spela klimatförnekare i händerna” (Grundmann och Stehr, 2010, 905).

Alltför stor tilltro till samhällsvetenskap

En del relativister har visat en anmärkningsvärt stor tilltro till den egna kompetensen, och ibland antytt att de är mer lämpliga än naturvetenskapligt skolade experter att bedöma naturvetenskapliga frågor. Brian Martin, till exempel, ”har använt en sociologisk bedömning av relevanta faktorer för att dra en slutsats om det vetenskapliga stödet för teorin” att AIDS stammar från vaccin mot polio (Martin 1996, 249). Han har också använt ”relativistisk analys som

verktyg” för att dra slutsatser om fluortillsats i vatten som strider mot den uppfattning som naturvetenskapliga forskare har om sådana tillsatser (Scott et al 1990, 482). Aaron Wildavsky har ogenerat tillkännagett att hans förkastande av gängse uppfattningar inom klimatforskningen till stor del varit baserat på bedömningar av naturvetenskap gjorda av studenter på olika nivåer ”av vilka de flesta saknade naturvetenskaplig skolning”. Studenterna gjorde dessa bedömningar i utbyte mot kurspoäng (Wildavsky 1995, 3).

Harry Collins och Trevor Pinch har publicerat kritik mot James Randi, där de i starka ordalag tillrättaviserat honom för att han avslöjat fel som gjorts av forskare. De hävdar att Randis agerande varit olämpligt eftersom han inte tillhörde dem som ”själva var verksamma inom forskningsfronten”. Enligt Collins och Pinch ”kunde det skada själva vetenskapen” om forskare överlåter på sådana som Randi att försvara dem (Collins och Pinch 1998, 141-142). Men som vi redan sett så har Collins och Pinch själva inte tvekat att ge uttryck för okonventionella åsikter om frågor som till exempel kall fusion eller C-vitamin, trots att de av allt att döma helt saknar erfarenhet från den aktuella forskningsfronten.

Att vara i underläge

Relativism inom universitetsvärlden framställs i allmänhet som ett slags neutral punkt mellan kunskapsanspråk som har stöd av konventionell forskning och kunskapsanspråk och saknar sådant stöd. Denna förmenta neutralitet har dock ofta använts för att rättfärdiga stöd för åsikter som saknar vetenskapligt stöd, som ett slags kompensation. Trevor Pinch har hävdats att inom kontroversiella



områden, som parapsykologi, så är det "ofrånkomligen så att den som analyserar måste ta på sig det mesta arbetet med att göra en förkastad uppfattning sannolik" när en sida är "tydligt marginaliserad" (Pinch 1993, 370-371). I en artikel som publicerades 1990 framför tre förespråkare för relativism att relativism "nästan alltid är mer användbar för den sida som har mindre vetenskaplig trovärdighet eller teoretisk auktoritet" (Scott et al 1990, 4990). Evelleen Richards skrev 1996 att "det är faktiskt helt lämpligt för den analytiker som är kritisk att bortse från neutralitet som princip och kräva upprättelse för dem som är i underläge" (Richard 1996, 346). Malcolm Ashmore, en annan förespråkare för "teorin om underläge", har hävdade att den innebär att man ställer sig på tobaksindustrins sida i debatten om rökningens effekt på hälsan eftersom "tobaksindustrin, inte en döende rökare, kan ha användning

för vår sociologiska förståelse för vetenskaplig kunskap. Eftersom industrin står på den, epistemologiskt sett, för-
lorande sidan, är det den som är i underläge”. En döen-
de rökare är i överläge i förhållande till tobaksindustrin
eftersom han eller hon har ”den auktoritet som följer av
teoretisk trovärdighet, makten som följer av att ha rätt,
av att stå på den vinnande sidan i en teknisk-vetenskaplig
konflikt” (Ashmore 1996, 314-315).

Slutsats

Syftet med denna genomgång har varit att se om relati-
vism inom den akademiska världen kan bidra till pseudo-
vetenskap och vetenskapsförnekelse, eller om det bara är
en metod som inte kan användas för sådana syften. Den
viktigaste upptäckten har varit att relativister själva i en
häpnadsväckande utsträckning har använt sin relativism
till att förespråka ett stort antal pseudovetenskapliga och
vetenskapsförnekande idéer. Även om detta verkar ha
minskat på senare år så försvarar högst inflytelserika fors-
kare fortfarande ett aktivt ifrågasättande av ursprunget till
AIDS, liksom felaktiga påståenden om vaccin, ”intelligent
design”-kreationism och klimatförnekande.

Givet alla dessa publicerade belägg borde det inte läng-
re råda något tvivel om att relativism kan användas för
att främja pseudovetenskap och vetenskapsförnekande
som kan vara farliga för samhället. Men vi bör inte kasta
ut barnet med badvattnet. Vi kan klara oss utan en sam-
hällsvetenskap som är så uppblåst att de som verkar inom
den tror sig vara bättre på att bedöma naturvetenskap än
naturvetenskapliga forskare med specialistkunskaper. Dä-
remot behöver vi definitivt skickligt utförda historiska, so-

ciologiska och antropologiska analyser av vetenskap, som undersöker dess sociala strukturer och verkningssätt, även de mindre smickrande sidorna. Det finns mycket sådan forskning och vi behöver mer. ✍

Artikeln har tidigare publicerats på engelska i Skeptical Inquirer, volym 45, nr 5, september/oktober 2021. Svensk översättning av Aija Sadurskis.

Referenser

- Ashmore, Malcolm. 1993. The theatre of the blind: Starring a Promethean prankster, a phoney phenomenon, a prism, a pocket, and a piece of wood. *Social Studies of Science* 23(1): 67-106.
- Ashmore, Malcolm. 1996. Ending up on the wrong side: Must the two forms of radicalism always be at war?. *Social Studies of Science* 26(2): 305-322.
- Burningham, Kate och Geoff Cooper. 1999. Being constructive: Social constructionism and the environment. *Sociology* 33(2): 297-316.
- Buttel, Frederick H., och Peter J. Taylor. 1992. Environmental sociology and global environmental change: A critical assessment. *Society and Natural Resources* 5(3): 211-230.
- Buttel, Frederick H., Ann P. Hawkins och Alison G. Power. 1990. From limits to growth to global change: Constraints and contradictions in the evolution of environmental science and ideology. *Global Environmental Change* 1(1): 57-66.
- Ceccarelli, Leah. 2011. Manufactured scientific controversy: Science, rhetoric, and public debate. *Rhetoric and Public Affairs* 14(2):195-228.
- Collins, Harry M. och Trevor J. Pinch. 1979. The construction of the paranormal: Nothing unscientific is happening. *The Sociological Review* 27(1 suppl): 237-270.
- Collins, Harry och Trevor Pinch. 1998. *The Golem. What you*

- should know about science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Collins, Harry och Trevor Pinch. 2005. *The Golem. How to think about medicine*. Chicago: University of Chicago Press.
- Douglas, Mary och Aaron Wildavsky. 1982. *Risk and culture: an essay on the selection of technological and environmental dangers*. Berkeley: University of California Press.
- Dunlap, Riley E. och William R. Catton. 1994. Struggling with human exemptionalism: The rise, decline and revitalization of environmental sociology. *American Sociologist* 25(1): 5-30.
- Fox, Nick. 1991. Green Sociology. *Network. Newsletter of the British Sociological Association* 50(May): 23-24.
- Friis-Christensen, Eigil och Knud Lassen. 1991. Length of the solar cycle: An indicator of solar activity closely associated with climate. *Science* 254(5032): 698-700.
- Fuller, Steve. 2015. *Knowledge: The philosophical quest in history*. London: Routledge.
- Fuller, Steve. 2017. Is STS all talk and no walk? *EASST review* 36(1): 21-22.
- Fuller, Steve. 2018. What can philosophy teach us about the post-truth condition? I Michael A. Peters, Sharon Rider, Mats Hyvönen, et al. (utg). *Post-Truth, Fake News. Viral Modernity and Higher Education*, 13-26. Singapore: Springer.
- Giddens, Anthony. 1994. *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Grundmann, Reiner och Nico Stehr. 2010. Climate change: What role for sociology? A response to Constance Lever-Tracy. *Current Sociology* 58(6): 897-910.
- Hansson, Sven Ove. 2020. Social constructivism and climate science denial. *European Journal for Philosophy of Science* 10: 37.
- Hilbeck, Angelika, Rosa Binimelis, Nicolas Defarge, et al. 2015. No scientific consensus on GMO safety. *Environmental Sciences Europe* 27(1): 1-6.
- Jasanoff, Sheila, Gerald E. Markle, James C. Peterson, et al. (utg). 1995. *Handbook of science and technology studies*. Thousand Oaks: Society for Social Studies of Science and Sage Publications.

- Kelly, P. M. och T. M. L. Wigley. 1992. Solar cycle length, greenhouse forcing and global climate. *Nature* 360(6402): 328-330.
- Kerr, Richard A. 1991. Could the sun be warming the climate?. *Science* 254(5032): 652-654.
- Lacis, Andrew A. och Barbara E. Carlson. 1992. Keeping the sun in proportion. *Nature* 360: 297.
- Lambert, Kevin. 2006. Fuller's folly, Kuhnian paradigms, and intelligent design. *Social Studies of Science* 36(6): 835-842.
- Lever-Tracy, Constance. 2008. Global warming and sociology. *Current Sociology* 56(3): 455-466.
- Lol, Deepak. 1996. The limits of international cooperation. I Geoffrey E. Wood (utg). *Explorations in economic liberalism: the Wincott lectures*, 141-171. New York: St. Martin's Press.
- Martin, Brian. 1996. Sticking a needle into science: The case of polio vaccines and the origin of AIDS. *Social Studies of Science* 26: 245-276.
- Martin, Brian. 2015. On the suppression of vaccination dissent. *Science and Engineering Ethics* 21(1): 143-157.
- Pennock, Robert T. 2010. The postmodern sin of intelligent design creationism. *Science and Education* 19(6-8): 757-778.
- Pinch, Trevor. 1993. Generations of SSK. *Social Studies of Science* 23(2): 363-373.
- Pinch, Trevor. 1994. Cold fusion and the sociology of scientific knowledge. *Technical Communication Quarterly* 3(1): 85-100.
- Richards, Evelleen. 1988. The politics of therapeutic evaluation: the vitamin C and cancer controversy. *Social Studies of Science* 18(4): 653-701.
- Richards, Evelleen. 1996. (Un) boxing the monster. *Social Studies of Science* 26(2): 323-356.
- Schlesinger, Michael E. och Navin Ramankutty. 1992. Implications for global warming of intercycle solar irradiance variations. *Nature* 360(6402): 330-333.
- Scott, Pam, Evelleen Richards och Brian Martin. 1990. Captives of Controversy. The Myth of the Neutral Social Researcher in Contemporary Scientific Controversies. *Science, Technology, and Human Values* 15(4): 474-494.
- Simon, Bart. 1999. Undead science: Making sense of cold fusion

- after the (arti)fact. *Social Studies of Science* 29(1): 61-85.
- Sismondo, Sergio. 2009. *An Introduction to Science and Technology Studies*, andra upplagan. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Sismondo, Sergio. 2017. Post-truth? *Social Studies of Science* 47(1): 3-6.
- Verweij, Marco, Mary Douglas, Richard Ellis, et al. 2006. The Case for Clumsiness. I Marco Verweij och Micheal Thompson (utg). *Clumsy Solutions for a Complex World. Governance, Politics, and Plural Perceptions*, 1-27. London: Palgrave Macmillan.
- Wander, Philip C. och Dennis Jaehne. 2000. Prospects for 'a rhetoric of science'. *Social Epistemology* 14(2-3): 211-233.
- Wildavsky, Aaron. 1992. Global warming as a means of achieving an egalitarian society: An introduction. I R. C. Balling Jr. (utg). *The heated debate. Greenhouse predictions versus climate reality*, xv-xxxvi. San Francisco: Pacific Research Institute for Public Policy.
- Wildavsky, Aaron. 1995. *But is it true? A citizen's guide to environmental health and safety issues*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wynne, Brian. 1994. Scientific knowledge and the global environment". I Michael Redclift, och Ted Benton (utg). *Social theory and the global environment*, 169-189. London: Routledge.
- Wynne, Brian. 1996. SSK's identity parade: Signing-up, off-and-on. *Social Studies of Science* 26(2): 357-391.
- Yearley, Steven. 1995. The environmental challenge to science studies. I Jasanoff et al. 1995, 457-479.

Går solen upp på morgonen? En fråga om relativitet

Varför fungerar det inte att bestämma sig för att allting antingen är relativt eller inte relativt? **Xzenu Cronström Beskow** försöker förklara varför människors begränsade synvinklar å ena sidan betyder mycket men å andra sidan inte betyder hur mycket som helst.

TÄNK DIG ATT DU går upp tidigt en morgon, så att du får se soluppgången. Solen går upp i öster. Eller gör den verkligen det? Går solen upp över huvud taget? Du har hört att Jorden befinner sig i ett solsystem vilket har Solen i centrum. Att det är Jorden som rör sig runt Solen, inte tvärt om. Ändå ser du med dina egna ögon att det är solen som går upp på morgonen, inte Jorden. Denna skillnad

beror på att du betraktar tillvaron ur en synvinkel. Våra synvinklar är alltid begränsade, både i sina synfält och i sina referensramar. De är inte rätt eller fel i sig, men varje synvinkel har sina egna styrkor och svagheter.

Kanske har du någon gång suttit ombord på ett tåg som väntar på avgång. För ett ögonblick verkar tåget börja åka rätt in i stationen, tills du inser att det i stället är tåget bredvid som rör sig. Genom fönstret ser du att de båda tågen rör sig i relation till varandra, men du ser inte tillräckligt mycket för att omedelbart förstå vilket av tågen det egentligen är som rör sig. Med "egentligen" avses då vilket tåg det är som rör sig i relation till planeten Jorden. Varje upplevelse du förnimmer och varje observation du gör, de uppstår i det sammanhang där du befinner dig. När det gäller relationen mellan Jorden och Solen, låt oss nu föreställa oss tre olika synvinklar: En vid Jorden, en vid Solen, samt en på behörigt avstånd ovanför planeternas omloppsbanor.

Vid Jorden

Planeten Jorden har fast mark, och det är på denna fasta mark du vanligtvis befinner dig. Eftersom du befinner dig på denna fasta mark så står både du och Jorden stilla i relation till varandra. Att Jorden rör sig runt sin egen axel är visserligen sant inom relationen mellan Jorden och resten av solsystemet, men är däremot inte sant inom relationen mellan Jorden och dig själv. Det är från denna din begränsade synvinkel vid Jorden som du ser Solen gå upp och ser Jorden stå stilla.

Om du hade sett soluppgången från någon slags luftballong eller flygplan i luften, alternativt från ett rymd-



skepp i nära omloppsbana, då hade din höjd över markytan inte gjort någon skillnad i just detta sammanhang. Du hade fortfarande varit oändligt mycket närmare Jorden än Solen, så din synvinkel hade fortfarande varit "vid Jorden".

Vid Solen

Stjärnan Solen har ingen fast mark, och är dessutom på tok för varm för att komma riktigt nära. Men tänk dig nu att ditt rymdskepp har lämnat sin nära omloppsbana runt Jorden, för att istället lägga sig i en tämligen nära omloppsbana runt Solen. Värmeisoleringen fungerar, du är fri att genom takfönstret betrakta Jorden "från den andra sidan". Precis som du förut såg Solen och planeterna färdas över Jordens himlavalv ser du nu istället Jorden och planeterna färdas över Solens himlavalv. Detta är i sig inte något bevis på att Jorden faktiskt rör sig runt Solen, utan visar enbart på att din synvinkel nu är knuten till Solen.

Bortom omloppsbanorna

Tänk dig nu att ditt rymdskepp reser vidare. Först mot solens nordpol. Därefter vidare ut i rymden, bort från planeternas omloppsbanor. Låt säga att du befinner dig på samma avstånd från Solen som du är van vid, men att du nu befinner dig rakt ovanför Solens nordpol istället för att vara i omloppsbana runt dess ekvator. Genom rymdskeppets fönster kan du med egna ögon se Merkurius, Venus, Jorden och Mars. Okej att du bara ser dem som små glimmande prickar, men du ser dem trots allt. Med teleskop kan du lättare identifiera dem och se mer detaljer. Över tid och med tålamod kan du med egna ögon nu se dessa planeter röra sig i sina banor runt solen. Problemet var alltså inte dina ögon, utan din synvinkel. När du stod på Jorden såg du Solen röra sig och Jorden stå stilla, men nu när du befinner dig i ett rymdskepp positionerad för att se solsystemet utifrån så är det precis tvärt om.

I din fantasi har du nu sett solsystemet ur tre olika synvinklar, tre olika perspektiv vilka har givit dig var sin egen bild av hur det du betraktar ser ut. I just det här tankeexperimentet var det solsystemet du betraktade, men samma princip kan tillämpas på allting annat också. Vad du än tittar på så finns det många olika tänkbara synvinklar, vilka ger olika perspektiv.

Den bild du får av tillvaron är relativ: Den formas av relationen mellan var du befinner dig och var det du betraktar befinner sig, samt av hur de rör sig i förhållande till varandra. Detta då när du tittar på rent fysiska objekt som solar eller planeter. Så länge som vi håller oss till rent fysiska objekt så är relativitet förhållandevis enkelt. Låt oss sålunda dröja oss kvar vid astronomin en liten stund.



Betrakta Solens och Jordens relation till varandra utifrån en idé om sammansatt verklighet.

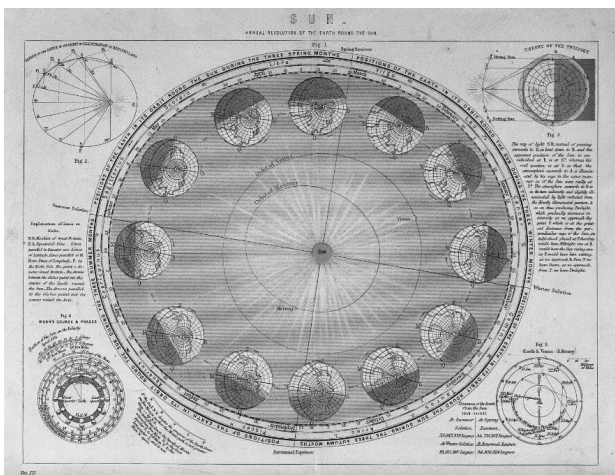
Solen och Jorden i sammansatt verklighet

Den planet som vi kallar Jorden existerar oberoende av oss människor. Så även Solen, liksom alla andra stjärnor och planeter. Däremot kan våra egna upplevelser av Jorden och Solen och de andra inte existera utan vi finns här och upplever dem. Vi lever alltså i en sammansatt verklighet, vilken kan sägas bestå av fyra komponenter¹. För det första den externa verkligheten utanför våra medvetanden. Till exempel planeterna och stjärnorna. För det andra de mentala verkligheterna inom våra medvetanden. Till exempel det tankeexperiment du just gjorde, där du föreställde dig att sitta i ett rymdskepp. För det tredje de sociala verkligheterna mellan våra medvetanden. Till exempel att du under din uppväxt fick lära dig att den starkt

lysande skivan på himlen är "Solen", medan den mark du står på är "Jorden"². Samt för det fjärde de upplevda verkligheter som uppstår genom att våra hjärnor kombinerar de tre första verklighetskomponenterna. Till exempel att du med dina egna ögon ser Solen röra sig över himlavalvet. Allt detta är verkligt - om än på olika sätt, och med olika begränsningar. Medan du i dina upplevda verkligheter tar till dig missvisande information utifrån din begränsade synvinkel så kan du i dina mentala verkligheter simulera mycket bredare perspektiv - simuleringar vilka dock enbart fungerar i den mån dina utgångspunkter är korrekta och du hanterar dem på bra sätt.

För att på bästa sätt tolka dina sinnesintryck och förstå din egen synvinkel så behöver du förstå att världen inte kretsar kring dig. Och den kretsar inte kring någon annan heller. Dina egna upplevda verkligheter kretsar förmodligen ganska ofta kring dig själv. Vilket är helt okej. Det är objektivt sant att du ser det du ser, och att du upplever det du upplever. Sen är det ditt eget ansvar att sätta in denna begränsade lilla verklighet i större sammanhang. Just därför behöver du förstå att det är skillnad mellan å ena sidan denna mycket lokala verklighet som är din egen, och å andra sidan de mycket större verkligheter vilka du också ingår i. Den externa verkligheten som sådan kretsar inte kring mänskligheten, än mindre runt någon enskild människa eller grupp. Vår egen sol är bara en stjärna bland många.

Att allt betraktande sker ur en eller annan synvinkel och att våra intryck alltid är relativa utifrån denna vår synvinkel, betyder då detta att det inte finns några neutrala synvinklar? Njavors. Samtidigt som det inte torde existera



någon *slutgiltigt* neutral synvinkel så går det ofta att hitta en synvinkel som är *relativt* neutral och som därmed ger bästa möjliga överblick. Återvänd till tankeexperimentet med rymdskeppet. När du befann dig högt över solens nordpol så kunde du se solsystemet ”uppifrån”. Din position var tämligen neutral i relation till solsystemet, vilket hjälpte dig att överblicka Jordens omlopp kring Solen. Däremot var din position inte neutral i relation till galaxen. Därför bidrog den inte till att hjälpa dig förstå solsystemets omlopp kring galaxens kärna eller galaxens omlopp kring någon större del av universum. Motsvarande torde gälla även i andra sammanhang: Trots att vi människor aldrig kan vara slutgiltigt neutrala eller slutgiltigt objektiva så kan vi ändå alltid vara relativt neutrala och objektiva. Tillämpa källkritik och kritiskt tänkande.

Utveckla våra perspektiv till att bli så vidsynta och välbalanserade som möjligt.

När vi anstränger oss för att utveckla och tillämpa kunskap och nyanserat tänkande så kan vi i många sammanhang vara tillräckligt neutrala och tillräckligt objektiva. Vi kan sträva efter bästa möjliga objektivitet, och denna strävan kan vara fruktbar. Att ta till dig bästa tillgängliga information och kunskap, och att efter bästa förmåga analysera dessa. Att kritiskt granska olika källors relevans, snarare än att ge efter för önsketänkande och maktanspråk – oavsett om dessa kommer från dig själv eller från någon annan. Det människor ser och upplever bör varken avfärdas som falskt och galet eller upphöjas till universell sanning, utan istället ses som begränsade perspektiv vilka har både styrkor och svagheter.

När vi betraktar någonting, i detta fall Solen, så är det lätt att glömma bort skillnaden mellan å ena sidan det vi betraktar och å andra sidan vårt eget betraktande av det vi betraktar. Då blir det lättare att få för sig att Solen faktiskt rör sig över himlavalvet. Det känns som att ”vi ser det ju, alltså är det så”. Det kan också bli lätt att glömma bort antingen skillnaden mellan sig själv och medmänniskorna, eller skillnaden mellan medmänniskorna och den fysiska omvärlden. Om vi glömmar bort skillnaden mellan å ena sidan den externa verkligheten och å andra sidan den enskilda människans upplevda verklighet, då blir det lätt att få för sig att Solen rör sig runt Jorden. Var och en av oss ser ju just detta. Om vi istället glömmar bort skillnaden mellan å ena sidan den externa verkligheten utanför människors medvetanden och å andra sidan den sociala verkligheten i samhället, då blir det lätt att få för sig att



Jorden rör sig runt Solen för att det är vad alla vet – rätt slutsats, men av fel anledning. Att folk i allmänhet tror att det är på ett visst sätt betyder inte att det faktiskt är så. Förr i tiden, så sent som för några enstaka sekler sedan, trodde så gott som alla sig veta att Jorden var universums centrum. En geocentrisk världsbild (där ”geo” står för ”Jorden”), enligt vilken Solen rör sig i en bana runt Jorden. Dessa människor var förvisso i majoritet, men de hade ändå objektivt fel.

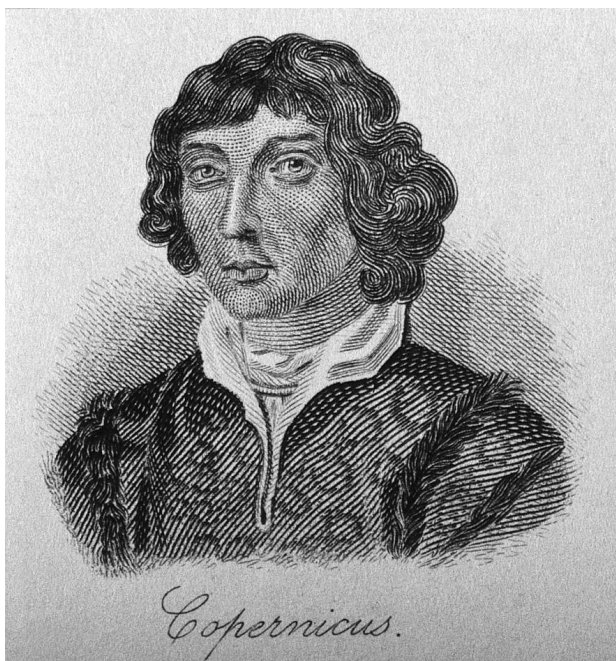
Femtonhundratalet och Copernicus

År 1514 försökte den dåvarande påven anlita en lärd man vid namn Nicolaus Copernicus för att lösa ett problem med tideräkningen, den julianska kalendern vilken man på denna tid använde. Det sägs att Copernicus redan då hade lösningen på problemet, men ändå tackade nej till uppdraget. Detta eftersom han misstänkte att påven inte skulle tycka om att höra svaret. På den här tiden var det nämligen fortfarande en självklar sanning att Jorden utgör

universums centrum, medan Copernicus istället trodde på att Jorden kretsar kring Solen. Istället för att gå i konflikt med kyrkan skrev Copernicus ned denna sin heliocentriska världsbild ("helios" betyder "sol") i en bok vid namn "*Om himlakropparnas kretslopp*", vilken publicerades först efter hans död 1543. Boken blev i omgångar dels censurerad och dels bortförklarad som ett rent teoretiskt tankeexperiment. Från 1633 till 1758 var boken totalförbjuden i katolska länder, stämplad som kätteri. I det långa loppet vann sakargumenten dock över tron, så att den heliocentriska världsbilden i slutändan kom att dominera.

Idag är det mycket ovanligt att tro på att Solen skulle kretsas kring Jorden. I de fall där denna geocentriska trosföreställning ändå dyker upp i våra samtida västerländska samhällen så kombineras den ofta med den uppenbart absurda ståndpunkten att Jorden dessutom skulle vara platt. Betyder då detta att Solen förr i tiden brukade kretsas kring Jorden, men att detta med tiden har ändrats? Nej. Jorden har alltid kretsat kring Solen, förutsatt att vi med "alltid" menar "i alla de miljarder år som Jorden har existerat".

Hur blir det då om vi skiljer mellan extern verklighet och social verklighet? Då blir det så att i den externa verkligheten så rör sig Jorden faktiskt kring Solen, men i de sociala verkligheter som dominerade i 1500-talets samhällen så fanns det starka sociala normer vilka pressade personer som Copernicus att hålla tyst. Vilket i sin tur gjorde deras kunskaper svårare att få tillgång till. Mainstreamsamhällets sociala verklighet var inte att Solen *faktiskt* rör sig runt Jorden (en fråga om den externa verkligheten) eller att det *faktiskt* inte fanns någon kunskap om detta (en fråga dels om mentala verkligheter, och dels om små sociala verklig-



heter vilka inte var mainstream). Istället var den dominerande sociala verkligheten dels att det *var socialt önskvärt att tro* att Solen rör sig runt Jorden, och dels att andra perspektiv var svåra att få tillgång till.

Utifrån dessa distinktion är det självklart att Copernicus hade rätt i sak även på sin egen tid. En enskild individ hade rätt, det omkringliggande samhället hade fel. "Hur hårda straff Storebror än hotar med så blir två plus två ändå inte lika med fem", för att parafrasera 1984. Okej att den externa verkligheten som sådan inte kretsar kring dig

själv personligen, men den kretsar inte heller kring någon stat eller sekt eller annan social gemenskap som du ingår i.

Fakta, synvinklar och värderingar

Människor tenderar att basera sin kunskap på den information som de har tillgång till och på de slutsatser som omgivningen påbjuder. Dessa är dock ofta dåliga på att representera hur det egentligen förhåller sig. Maktförhållanden påverkar ofta vilken kunskap vi faktiskt har tillgång till, men sällan vilken kunskap som faktiskt är eller vore bäst på att hjälpa oss förstå vår omvärld och oss själva och varandra.

Givet att den externa verkligheten existerar oberoende av oss människor och att det går att samla information om de verkligheter som vi lever i så går det att ha rätt i sak. Medaljens baksida är så klart att det även går att ha fel i sak. I gengäld kan vi utforska tillvaron, både enskilt och gemensamt. Lära oss nya saker, öka vår förståelse efter hand. Detta må vara mest uppenbart för den externa verkligheten, men gäller även de tre andra verklighetskomponenterna.

Genom kommunikation kan vi få inblick i varandras mentala och upplevda verkligheter. Vilket i sin tur gör det lättare för oss att observera och analysera de upplevda och sociala verkligheter vilka vi själva ingår i. Här är det oerhört viktigt att skilja mellan tre olika saker: Fakta, synvinklar och värderingar. Med fakta menar jag det som vi observerar. Med synvinklar menar jag de begränsade utgångspunkter utifrån vilka vi genomför våra observationer. Med värderingar menar jag våra idéer om rätt och fel, hur saker och ting *bör* vara snarare än hur de faktiskt *är*.

Att blanda ihop dessa tre kan tyvärr vara lätt när vi betraktar den externa verkligheten, och ännu lättare när det istället är mentala, sociala och/eller upplevda verkligheter vi betraktar.

För den som har en världsbild med strikta tabun kan det vara lätt att reagera med en känslostorm av djupaste avsky när någon inte håller sig inom de ramar som ens tabu-föreställningar sätter upp. Då kan det vara frestande att bekräfta sin världsbilds förmenta ”objektivitet” genom att se känslorna inte som det värdeomdöme i den upplevda verkligheten som de egentligen är, utan istället intala sig att de skulle utgöra objektiva fakta i hela verkligheten. Genom att avstå från att skilja mellan extern och upplevd verklighet blir det lätt att intala sig att den egna upplevelsen är objektiv och rationell medan alla de människor som har andra upplevelser istället skulle vara subjektiva och irrationella - eller rentav sinnessjuka. Därmed inte sagt att ett en social norm (till exempel ett tabu) automatiskt skulle vara fel.

Normer är på gott och ont, varför vi bör förhålla oss kritiskt till dem och därmed förbättra dem efter hand³.

Jorden och Solen existerar oberoende av dig. De är som de är. Detta oavsett hur

**Genom att av-
stå från att skilja
mellan extern och
upplevd verklig-
het blir det lätt att
intala sig att den
egna upplevelsen
är objektiv och
rationell**

mycket eller lite av dem du kan se, och oavsett hur du tycker att de borde vara. En annan människas tankar och upplevelser existerar också oberoende av dig. De är som de är. Detta oavsett hur mycket eller lite av dem du kan se, och oavsett hur du tycker att de borde vara. Den objektiva sanningen är att människor tänker det de tänker, och att de känner det de känner. Det subjektiva är i sin begränsade kontext objektivt, och är i åtminstone någon utsträckning möjligt att mäta och studera. Vi människor kan och bör lyssna på varandra, vi är alla verkliga. Samtidigt gäller det att inte tappa perspektivet. När en viss person har en viss värdering så är det å ena sidan en objektiv sanning att den personen tänker och/eller känner på detta sätt, men å andra sidan absolut inte någon objektiv sanning att vi alla borde bedöma vår tillvaro utifrån just den måttstocken. När samma värdering är mer eller mindre utbredd i ett visst samhälle så är det likaledes objektivt sant att den aktuella värderingen har just detta mått av förankring i samhället. I vilken mån detta får positiva eller negativa konsekvenser för samhällets medborgare utgör en helt annan fråga. Eller kanske snarare en helt annan uppsättning frågor. Dessa frågor torde i åtminstone någon mån gå att studera och analysera. Då givetvis utifrån en eller annan synvinkel, vilken alltid är mer eller mindre begränsad. Denna synvinkel är individuell, och kan förändras.

Om vi blandar ihop fakta, synvinklar och värderingar blir det lätt att få för sig att en eller annan lära skulle vara objektiv eller att en eller annan grupptillhörighet skulle utgöra en synvinkel i sig. I sociala frågor gäller det att varken lägga för stor eller för liten tonvikt vid grupptillhörigheter såsom medborgarskap, samhällsklass, hudfärg, kön



och sexuell läggning. Å ena sidan vore det ett misstag att tro att dylika faktorer determinerar (eller ännu värre "utgör") en persons synvinkel. Å andra sidan bör vi komma ihåg att var och en av oss människor ser samhället genom sina egna upplevelser och erfarenheter. Vilka i hög utsträckning påverkas av hur vi blir behandlade av myndigheter och av många enskilda medmänniskor. Vilket i sin tur ofta påverkas av faktorer som de nyss nämnda.

Det är viktigt att komma ihåg att observationer och analyser är något som enskilda människor gör. Observationer har sin existens i upplevda verkligheter. Systematiserande och analyserande av dessa observationer har i sin tur sin existens i mentala verkligheter. Ett samhälle (eller någon annan social verklighet) kan aldrig utföra någon observation eller analys, men kan däremot påbjuda normer för vilka metoder och slutsatser som anses önskvärda

eller rentav obligatoriska. Det bör även betonas att verkliga analyser är aktiva handlingar, de är mentala aktiviteter som människor aktivt utför. Den som utan eftertanke rabblar slagord och dogmer må intala sig att hen därmed "har en analys", men detta innebär enbart att hen har gått med på att förvanska även ordet "analys" till att bli ett substanslöst slagord.

I många sammanhang spelar en ospecificerad persons grupptillhörigheter statistiskt sett stor roll för vad det är sannolikt att hen har för synvinklar – vad hen har kunnat observera, och hur klar eller skymd (den bokstavliga eller metaforiska) sikten har varit. Men detta är en fråga om statistik snarare än om specifika enskilda fall, och det finns alltid sätt att vidga sina vyer. Endast ett fåtal människor har varit ute i rymden så att de med egna ögon kunnat se Jorden utifrån. Men genom filmer och fotografier kan även vi andra få sinnesintryck även ur dessa synvinklar. Sinnesintryck som är verkliga snarare än simulerade, även om de är indirekta såtillvida att vi ser dem genom artificiella ögon långt bort från våra egna kroppar.

Lagom långtgående relativism

En klassisk invändning mot relativism är att om allting är relativt, då måste ju även denna relativism i sig själv vara relativ. I vilken mån detta argument faller platt till marken eller utgör ett ypperligt motbevis torde bero på hur pass långtgående relativism argumentet används mot. Relativismen må vara relativ; Men denna relativismens relativitet är även den relativ. Dylika mentala gymnastikövningar kan vi använda både på bra och på dåliga sätt. I bästa fall kan vi påminna oss själva och varandra om att



våra synvinklar är begränsade. Att vi hela tiden behöver sträva efter överblick, relevanta synvinklar och kompletterande information. I värsta fall kan vi istället ge upp hoppet om att försöka förstå tillvaron: Nöja oss med gruppidentiteter och tankestoppande klichéer, en världsbild som är trångsynt och ofruktbar samtidigt som den ger oss en falsk känsla av att vara öppen och rättfärdig – alternativt nöja oss med ett totalt kaos där varje enskild fantasi tillerkänns samma sanningsvärde som den mest välunderbyggda fakta.

Låt säga att vi tillerkänner en kultur eller subkultur rätten att bestämma vilka observationer som är giltiga. Då kan vi å ena sidan acceptera att Jorden rör sig runt Solen (utifrån att vi själva lever i en heliocentrisk kultur), och å andra sidan samtidigt fördöma Copernicus för att han var så socialt inkompetent att han inte ens visste att det är Solen som rör sig runt Jorden. Ja, vi kan rentav bjuda oss

själva på att sätta näsan i vädret både över att vi själva känner till solsystemets form och över att vi är så respektfulla mot den medeltida kyrkan när vi fördömer Copernicus för hans "blasfemiska irrlära". Att ha kakan kvar och samtidigt äta den kan måhända "kittla dödsskönt i kistan" – men är i förlängningen egentligen inte särskilt juste varken mot oss själva eller mot någon annan. Här kan det också vara värt att nämna hur lätt de mest absurda former av relativism går in i en speciell typ av indirekt allians med de mest absurda anspråk på objektivitet: De kan vara rörande överens om att antingen så utgör den egna läran den enda och slutgiltiga sanningen för alla, eller så finns det ingen sanning bortom grupptillhörighet och maktkamp – alternativt ingen sanning alls. Inte en formell allians där man är överens i sakfrågan, men en diskursiv allians där man är överens om premisserna för att diskutera sakfrågan. Detta gör det lätt att pendla mellan å ena sidan grandiosa anspråk på att i praktiken vara allvetande, och å andra sidan avfärda idén om att det alls skulle finnas någon kunskap att förhålla sig till. På ytan må dessa båda ståndpunkter utgöra varandras motsats, men i praktiken utgör de i tämligen hög utsträckning två sidor av samma mynt.

Istället för totala objektivitetsanspråk eller total relativisering bör vi sträva efter en balans, byggd på ärliga försök att göra vår förståelse så bred och djup som möjligt. Detta så klart inom ramen för vad vi orkar med och hinner med. När vi inte hinner och orkar så är det okej att förenkla så mycket vi behöver. Men då bör vi i möjligaste mån hålla oss medvetna om detta, istället för att intala oss att våra bekvämare överförenklingar skulle utgöra någon komplett sanning. Och vi bör även hjälpas åt för att efter

hand bygga förenklingar som är både träffsäkra och hanterbara. Tillvaron kan vara komplicerad, delvis just för att våra begränsade sinnesintryck inte ger oss särskilt mycket överblick. Men våra hjärnor kan hjälpa oss bortom dessa begränsningar. Du ser Solen gå upp på morgonen, du ser Solen kretsa kring Jorden. Men föreställ dig att du flyger iväg i ett rymdskepp, tillräckligt långt bort för att se solsystemet utifrån. Ur denna synvinkel för din inre syn blir omloppsbanorna enkla och självklara att överblicka. Förvisso har även detta perspektiv sina begränsningar. Vilket är okej. ✍

Noter

- 1 Mer om denna modell och om relaterade modeller finns att läsa i min artikel "Existens och identitet" i Folkvett 4/2020 och 1/2021. <https://www.vof.se/wp-content/uploads/folkvett/2020-4-s7-23.pdf> respektive <https://www.vof.se/wp-content/uploads/2021/05/FV2021-1-s44-71.pdf>
- 2 Att dela in himlakroppar i "stjärnor" och "planeter med mera" ter sig ganska självklart utifrån den kunskap om astronomi som vårt samhälle besitter idag. Däremot är det betydligt mindre självklart var gränsen mellan "planeter", "dvärgplaneter" och "asteroider" ska dras. För mer om detta, se min artikel "Hur Pluto slutade vara en planet" i Folkvett 3/2017. https://www.vof.se/wp-content/uploads/folkvett/FV2017-3_07_Pluto.pdf
- 3 Mer om detta finns att läsa i min artikel "Kritiskt tänkande, normkritik och HBTQ+" i Folkvett 3-4/2016 <https://www.vof.se/wp-content/uploads/folkvett/2016-34-s46-71.pdf>

Strängare straff – avskräckande, ett sätt att minska kriminalitet eller politiskt bondfångeri?

Det senaste året har gängkriminaliteten i vissa miljöer växlat upp och dödsskjutningarna är mer legio än undantag. Hur kan vi förstå vad som driver kriminalitet och inte minst vad kan vi göra åt det? **Cecilia Sahlström** har intervjuat **Hugo Wallén**, psykolog med lång erfarenhet av att arbeta med unga kriminella pojkar.

- EN VIKTIG FAKTOR är att konsekvenserna av ett brottsligt agerande kommer omedelbart i anslutning till brottet, säger Hugo Wallén.

Under en period har debatten kring strängare straff, inte minst för unga, varit intensiv inom det politiska land-



skapet. De olika partierna har övertrumpfat varandra med politiska utspel om hårdare tag mot kriminella i syfte att minska rekryteringen till organiserade kriminella gäng i utanförskapsområden.

Sverigedemokraterna lämnade redan 2015 in en motion om sänkt straffålder från 15 till 12 år. Moderaterna lämnade in ett liknande förslag till sänkt straffålder i oktober 2021.

Moderater och övriga partier i högerblocket har också i flera debatter fokuserat på straffskärpningar samt haft förslag på att man ska kunna utvisa icke-svenska medborgare utan att något brott begåtts. Socialdemokraterna har efter hand också de föreslagit straffskärpningar, öppnat för avlyssning av icke brottsmisstänkta.

Frågan är om hårdare tag och strängare straff har någon effekt när det gäller att stävja kriminalitet?

För att förstå vad som är verksamt behöver man gå till forskning. Den forskning som finns visar att hårdare tag, det vill säga strängare straff, inte har någon preventiv verkan på kriminalitet. Det som istället har visats är att de som suttit i fängelse får betydligt sämre förutsättningar att komma på rätt köl än de som har fått andra frihetsinskränkande straff, till exempel fotboja.¹

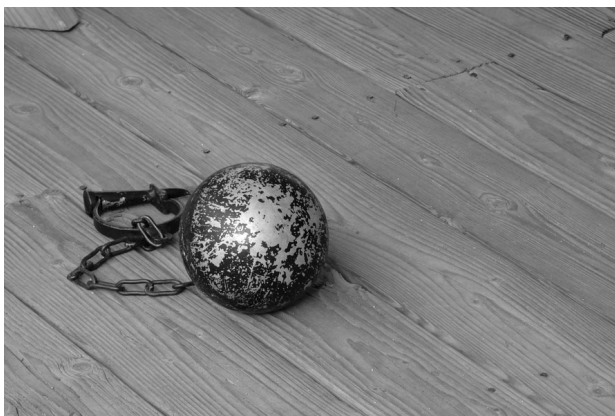
Hugo Wallén är psykolog med inriktning på KBT, kognitiv beteendeterapi. Idag är han strateg inom psykiatrin på Sahlgrenska Universitetssjukhuset och doktorand. Han har arbetat som chef för ungdomshemmet Sundbo, en så kallad SIS-institution, där han har mött unga kriminella pojkar som dessutom har psykosocial- och beroendeproblematik. Utifrån sina kunskaper och erfarenheter inom detta område intervjuar jag honom angående de frågor som rör debatten om strängare straff och hårdare tag mot kriminalitet.

Hugo Wallén är kritisk till de resonemang som förs i den politisk debatten. Han menar att man måste utgå från de faktorer som driver kriminalitet. Problemet med institutionsvård eller fängelse är att de inte har någon positiv effekt – annat än som individualpreventiv åtgärd under tiden som individen befinner sig inom fängelse eller vård.

Inom psykologin och specifikt behavioristiska studier,

FAKTA

B.F Skinner myntade begreppet operant inlärning utifrån Thorndikes Effektlag (1898). Skinner införde också en ny term till denna: förstärkning. (Skinner, B.F 1938)



är det grundläggande att konsekvenser av ett beteende kommer omedelbart i anknytning till själva handlingen för att effekt ska kunna uppnås, menar Hugo Wallén. Så ser det inte ut, även om åklagare och polis är ålagda att utreda och lagföra på kort tid. Tidsmässigt kommer konsekvensen alldeles för sent.

Hugo Wallén pekar på att det finns två sätt att se på straff. Det ena är den juridiska bestraffningen och den andra är den psykologiska. Wallén förhåller sig till den sistnämnda.

Vad innebär det att se på straff från ett psykologiskt perspektiv?

- Från den psykologiska vinkeln handlar det om operant inlärning, det vill säga att ett visst beteende ger vissa konsekvenser. Dessa måste dock komma i samband med beteendet, tidsmässigt nära anknutet alltså, säger han.

Hugo Wallén pekar på att ett beteende som ger positiva konsekvenser också tenderar att öka benägenheten att återanvända till detta beteende, och tvärtom om det får negativa konsekvenser. Huruvida beteendet uppfattas som positivt definieras av hur konsekvenserna ser ut. Det innebär också att ett beteende som i en värld uppfattas som positivt, i en annan värld kan uppfattas som negativt.

Ett exempel på detta är att en elev räcker upp handen och kan svara på en fråga. Lärarens reaktion är positiv och eleven får beröm. I denna kontext kan också eleven uppfattas av sina klasskamrater som besserwisser eller plugghäst och därför ger de sig på hen. Det innebär negativa konsekvenser för eleven och därmed slutar hen också att rätta upp handen.

Ett sätt att se om personen uppfattar konsekvenserna som bestraffning eller förstärkning, är om beteendet återkommer eller minskar.

För den som redan har suttit i fängelse eller för den delen har utökat sitt kriminella beteende är straff som fängelse inte alltid negativt.

- Fängelsestraffet kan betyda lufthål i tillvaron. Den kriminella slipper jaga efter pengar, slipper ifrån missbruk och känslan av skuld. Och på det sättet är fängelsevistelsen något positivt, säger Hugo Wallén.

För den som inte ser sig som kriminell och som av någon anledning begått en kriminell handling ändå, är fängelse avskräckande. Det är i detta avseende man ser skillnaden.

- Strängare straff har effekt på den som normalt inte begår brott, men knappast på den som är inne i brottssvängen, menar Hugo Wallén.

Vilka effekter har fängelse eller för den delen institutionsvård på unga brottslingar?

När det gäller unga brottslingar blir fängelse en ”skola för brott”, vilket också innebär enorma svårigheter att återgå till samhället som en ”god” medborgare. Chanserna är ytterst små för en normal tillvaro. På fängelset stärks de antisociala värderingar, som den unge har fått i tidig ålder och för att överleva i den miljön måste den unge anamma dem i ännu högre grad. Återfallsrisken är enorm.

- Om straff ska ha någon verklig verkan, måste det komma i omedelbar anslutning till brottet. Belöningen för våldsbrott kommer oftast direkt genom att förövaren får utlopp för sitt raseri och erhåller högre status och beundran av sina kompisar. Därför måste den negativa konsekvensen också komma omedelbart, menar Hugo Wallén.

Enligt Hugo Wallén finns det två typer av antisociala utvecklingsbanor i behavioristisk forskning.

Det ena har sin start i puberteten, då det är vanligt att

FAKTA

Återfall i brott bland ungdomar dömda till fängelse respektive sluten ungdomsvård (Rapport Statens institutionsstyrelse, Tove Pettersson 2010²)

Rapporten redovisar studier avseende återfall i brott när det gäller ungdomar som avtjänat straff antingen i fängelse eller sluten ungdomsvård. Risken för återfall tycks minska om brottet fått konsekvenser redan i debuten och återfallsrisken ökar successivt med antalet domar.

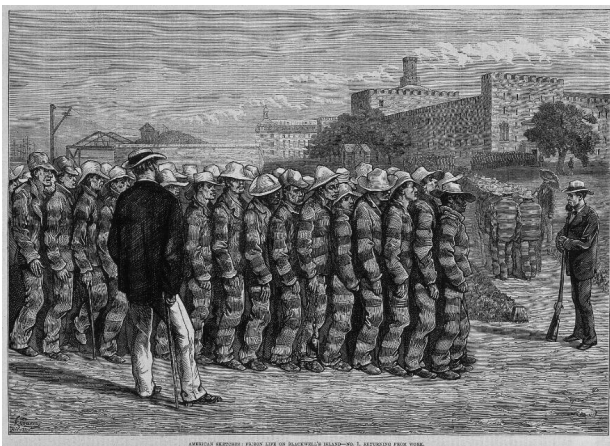
pojkar begår normöverskridande handlingar. Detta gäller 70% av alla pojkar, enligt forskning. I allvarigare fall kliver polis och socialtjänsten in och då ökar risken för att de fortsätter sin antisociala bana, eftersom de hamnar i antisociala miljöer såsom fängelse eller ungdomsvård. Men de allra flesta fortsätter inte med kriminalitet utan lever normala liv.

Det andra visar sig redan på BVC: barn med tuff uppväxtmiljö ger uttryck för antisocialt beteende mycket tidigt. När barnet blir större och utagerande i skolan, skickas det till en liten grupp av likasinnade barn. De hittar ett gemensamt normsystem. Till slut är risken stor att den unga hamnar på ungdomsvårdsskola och där får det antisociala beteendet blomma ut och bli än mer förstärkt.

I USA har man gjort försök med unga kriminella och använt en metod som kallas scared-straight-metoden.³ Den har dock visat sig misslyckad. Snarare har den fått motsatt effekt, påpekar Hugo Wallén och påminner också om att Sverige länge haft mycket stränga straff, såsom spöstraff, stegling och andra tortyrliknande metoder. Det hade ingen effekt på kriminalitet. Hugo Wallén menar att brott begåtts i alla tider, alldeles oavsett straffens utformning.

Vad behövs då?

- Det som behövs är designade vårdprogram med utgångspunkt i kriminogena behov, det vill säga att man arbetar intensivt med sådana beteenden som driver kriminalitet men som är påverkbara. Det kallas för dynamiska riskfaktorer, exempelvis missbruk och koncentrationsproblem, säger Hugo Wallén.



Han menar att även miljöer borde kunna påverkas, trots att det är betydligt svårare. Om ett barn som utvecklar antisocialt beteende saknar stöd och guidning av föräldrar, som i sin tur inte vet något om vad samhället erbjuder i form av hjälp och stöd, är det svårare att påverka. I grunden handlar det om kommunikation. Föräldrar som inte vet vad som erbjuds för att deras barn ska få en positiv uppväxt, behöver få stöd och hjälp för att kunna ge detsamma till sitt barn.

Hugo Wallén exemplifierar med Punkgänget i Rågsved. Många blev missbrukare, men däribland fanns även unga som hade vad man kallar resiliens. Det betyder förmåga att återhämta sig eller att motstå. Någon hade kanske en släkting som den unge kunde få arbeta hos och därmed komma ifrån sin vanliga miljö. Det ger en positiv effekt på antisocialt beteende. Hopp om livet och framtiden.

- De unga som begår brott behöver få hjälp att formulera tydliga och konkreta mål. Varje litet steg mot målet är positivt och ger ökade chanser att komma ur kriminalitet, understryker Hugo Wallén.

Är straff effektivt mot kriminalitet?

- I viss mån, om straffet kommer i direkt anslutning till brottet. Helst dagen efter. Om man dessutom kunde straffa ALLA som begår brott, skulle det vara effektivt. Men så ser det inte ut. Straff fungerar inte som avskräckande för den som begår brott. Det fungerar endast på den som i allmänhet inte gör det. Och då är det inte det konkreta straffet utan själva fantasin om straffet som är effektivt.

Han menar att det finns exempel på samhällen som har lägre grad av kriminalitet, som till exempel Kina. Deras system bygger i princip helt på kontroll, samhällelig såväl som kulturell. Den som begår brott blir paria för övriga.

Den beskrivningen är vad Wallén kallar Nattvaktarsamhälle. Samhällets enda roll blir att släcka bränder och gripa brottslingar, vilket inte är eftersträvänsvärt i en demokrati, menar han. Däremot finns det saker som vårt samhälle kan göra. Bland annat handlar det om att se till att prosociala aktörer fångar upp de unga. Det ska vara lätt att få tillgång till det som samhället erbjuder och alla måste känna till det.

Sänkt åldersgräns för att minska kriminellt beteende, vad är din synpunkt på det?

- Att sänka åldersgränsen för straffmyndighet är bara ett bevis för att samhället har misslyckats, säger Wallén.

Den enskilda brottslingen kalkylerar aldrig med straff,

snarare handlar det om stundens ingivelse, grupptryck och avsaknaden av moralisk kompass.

Dessutom menar Hugo Wallén, och kanske värst av allt, är att den som blir bestraffad kommer att undvika den som utdelar straffet. I det här fallet samhället. I Sverige har vi hög tillit till myndigheter och samhällets funktioner. Men den som har utsatts för mycket bestraffning kommer att sky desamma och så långt möjligt undvika att ha kontakt. Det blir ett moment 22.

Som i alla andra sammanhang har vi människor lättare för att anamma enkla lösningar på komplexa problem än att förstå att det kräver mer av samhället för att komma åt kriminalitet.

FAKTA

Anmälda misshandelsfall

Enligt Brå 2020 har antalet anmälda misshandelsfall minskat från 89 457 år 2011 till 83 240 år 2020. Den självrapporterade utsattheten har sjunkit från 3% till 2,8% under samma tid.³

Utsatthet för allvarlig misshandel

I åldrarna 16–19 och 20–24 år är andelen som utsatts för allvarlig misshandel ca 1% av befolkningen i respektive åldersgrupp. Ju äldre åldersgrupper som studerats ju färre är de som utsätts.⁴

Dödligt våld

Det dödliga våldet har ökat kraftigt sedan 2011 (81 totalt) och fram till 2020 (126 totalt). Statistik finns redan från 2002 men könssegregerat först från 2011.⁵

Hugo Wallén vill också understryka att den gängse bilden av att vårt samhälle har blivit allt våldsammare är felaktig. Tvärtom har antalet våldsbrott minskat. Mycket av det som tidigare var lagligt är nu kriminaliserat, barnaga, hustrumisshandel och på det har sexualbrottslagstiftningen breddats och det kan med andra ord se ut som om våldet har ökat.

- Till sist är det viktigt att förstå att strängare straff i sig inte har någon effekt på kriminalitet. Det som har effekt är konsekvenser som kommer i direkt anslutning till brottet. Då och först då, kan straff ha effekt, säger Hugo Wallén avslutningsvis. 

Referenser

Skinner, B. F. (1938). *The Behavior of Organisms*. New York: Appleton-Century-Crofts. ISBN 1-58390-007-1.

Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (2020).

Insatser i öppenvård för att förebygga ungdomars återfall i brott

Noter

- 1 <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1161740/FULLTEXT01.pdf>
- 2 <https://www.stat-inst.se/webbshop/210-aterfall-i-brott-bland-ungdomar-domda-till-fangelse-respektive-sluten-ungdomsvard/>
- 3 <https://www.socialstyrelsen.se/utveckla-verksamhet/evidensbaserad-praktik/metodguiden/scared-straight/>
- 4 <https://bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/vald-och-misshandel.html>
- 5 <https://bra.se/publikationer/arkiv/publikationer/2021-03-30-konstaterade-fall-av-dodligt-vald.html>

Tankefel och konspirationsteorier kring Estoniakatastrofen

Lotten Kalenius går igenom de vanligaste konspirationsteorierna kring Estoniakatastrofen med en naiv förhoppning om att det kan slå hål på myterna en gång för alla. Som anhängig unnar hon sig att vara en aning syrlig och sarkastisk i sin ton medan hon ger verktyg som stöd till vetenskapens förkämpar och folkbildningens gräsrotsaktivister.

På förekommen anledning

Det kan tyckas att ett vrak som legat på Östersjöns botten i närmare tre decennier inte borde kunna vara föremål för så stora kontroverser i dag. Att vraket är en högst påtaglig artefakt som påminner om en av Sveriges största katastro-

fer och nationella trauman i fredstid är det ingen sund människa som ifrågasätter. Att årsdagen för förlisningen betyder något alldeles särskilt för överlevare, anhöriga och medmänniskor med egna minnesbilder av den fruktansvärda natten är inte heller något konstigt.

Däremot kan det ifrågasättas om de rubriker om nya fynd som indikerar oklara omständigheter som dykt upp med viss regelbundenhet sedan i fjol i form av braskande rubriker egentligen är motiverade. Inte skulle väl alla dessa etablerade mediekkanaler ha fallit för en stor bluff?

Låt oss ta en liten resa längs minnenas allé och reda ut vad som hände under olycksnatten, kaoset som bröt ut bland traumatiserade människor och överrumplade politiker efteråt samt en hyfsat komplett sammanställning över de konspirationsteorier som oundvikligen visade sitt fula tryne till följd av katastrofen och, inte minst, en viss dokumentärserie som tror sig ha funnit en stor central gåta.

Vad som hände då, sedan och nyss

Den 28 september 1994 är passagerarfärjan M/S Estonia är på väg mellan Tallinn och Stockholm. Det är mitt i natten när vädret hårdnar. Vågorna är höga och det råder hård kuling. Fören slår högt ner i vågorna och folk blir sjösjuka. Runt midnatt hörs ett högt brak och båten börjar luta åt styrbord inom bara några minuter. Efter en kvart ligger färjan helt på sidan. Även om de första räddningsfartygen är på plats 20 minuter efter olyckan så hindrar stormen räddningsinsatser och deras besättningar kan bara se på när katastrofen utspelar sig. Estonia försvinner ner i Östersjöns djup med aktern före. Hela förlisningen är över inom en timme. När räddningshelikoptrarna väl är på



plats är det fler avlidna än levande människor som fiskas upp ur vattnet. Endast 137 av de 989 ombord överlevde.

Sveriges tillträdande statsminister Ingvar Carlsson uttalade sig lite för snabbt om att vraket skulle bärgas, kosta vad det kosta ville. Efter remissrundor och expertutlåtanden ändrades dock beslutet till att låta förlisningsplatsen betraktas som en gravplats. Dels för att det är kutym vid skeppsbrott, dels med hänsyn till den stora risken för post-traumatisk stress hos dem som skulle hantera omkomna.

Vändningen i bärgningsfrågan skapade ett ramaskri hos många anhöriga som hoppats kunna begrava sina omkomna vänner och familjemedlemmar. En plan om att täcka över vraket skrotades senare, men inte utan att ha upprört anhöriga ytterligare då förslaget ansågs vara makabert.

1997 var Haverikommissionen äntligen klar med sina omfattande undersökningar och utredningar av katastrofen och kunde presentera sina resultat. Den viktigaste

slutsatsen var att bogvisiret, den del av fören som går att fälla upp för att låta fordon köra ombord, hade lossnat. Det föranledde att färjans bilramp strax innanför bogvisiret slets upp och att vatten obehindrat kunde strömma in på bildäck. Bogvisiret återfanns ca en och en halv kilometer från vraket. En lag om gravfrid skrevs under av Sveriges, Estlands och Finlands regeringar.

2019 dyker frilansjournalisten Henrik Evertsson med team på vraket och bryter således mot den gravfrid Sverige, Finland och Estland enats om. Deras dykrobot upptäcker ett tidigare okänt hål i Estonias skrov. Året efter släpps dokumentärserien *Estonia – fyndet som ändrar allt*, som av en slump på årsdagen den 28 september. Upptäckten av hålet i skrovet hyllas stort av media-Sverige som ett sensationellt avslöjande med potential att omkullkasta hela den officiella förklaringen till varför M/S Estonia sjönk.

Evertsson får Stora journalistpriset för Årets avslöjande med den mindre smakfulla formuleringen att ”han trotsade dykförbudet och fann hålet som tvingar tre regeringar att *gå till botten med gåtan Estonia*.” (Undertecknad vägrar erkänna att ordvalet kan ha varit en medveten ordvits med tanke på hur osmaklig den vore under omständigheterna.) Sedermera utdelades även Kristallen för Årets granskning till samma journalist.

Evertsson och dykarexperten Linus Andersson åtalades i samma veva för brott mot griftefriden, en lag som ännu inte prövats i domstol. De friades av tingsrätten då dykexpeditionen skett under tysk flagg på internationellt vatten; Tyskland skrev nämligen aldrig under lagen om gravfrid 1997.



Lagen om gravfrid reviderades för att tillåta nya officiella dykningar sommaren 2021 för att undersöka det nyupptäckta hålet och för att dokumentera bottenförhållanden under vraket. Några av Evertssons kompanjoner ställde vänligt nog upp på att övervaka dessa nya dykningar och komplettera med egna, så att inga ytterligare mörkläggnings kunde ske.

De nya undersökningarna fann dessvärre inga bevis för internationella mörkläggningsoperationer. Presskonferensen den 16 september 2021 gick snarare till historien som en av de mest detaljnördiga av hårt bevakade live-sändningar där samtliga sprickor och bucklor som funnits på den 27 år gamla vraket redovisades tillsammans med en noggrann genomgång av olika typer av bottensediment och berggrunder. Det var lilla julafton för geologer. För oss andra kunde det utan något rimligt tvivel visas att vraket, som väntat, ligger på en klippformation.

Frodig mark för att odla konspirationsteorier

Innan vi går in på de olika tankevrpor och spekulationer som finns kring Estonias förlisning bör det konstateras att de flesta teorier är sedan länge avfärdad skåpmat. Evertssons dokumentärfilmserie gav dem nytt liv genom att stapla dem på varandra och på vänligaste sätt endast "ställa frågor". Tillsammans med det "nya hålet" han upptäckte (mer om det senare) fick teorierna en ny storhetstid där tidigare avfärdanden till synes glömts bort.

Det finns även ett flertal omständigheter som utgjorde en olycklig grogrund för konspirationsteorier som är värda att ha i åtanke. Det är lätt för oss idag att glömma att Sovjetunionens fall låg endast några år tillbaka i tiden när olyckan inträffade. Både politiskt och administrativt var allt en enda stor, salig röra. Det var oklart om ett nytt kallt krig stod för dörren. Vems sympatier låg ryssen hos? Hur skulle vi förhålla oss till de nyligen självständiga länderna som dessutom är forna sovjetstater? Det administrativa kaos som följde på murens fall utnyttjades naturligtvis till smuggeloperationer med både knark, krigsmateriel och flyktingar mellan länder innan det blev någon ordning på det hela.

Ännu en annan olycklig omständighet var att Sverige var mitt i ett regeringsskifte när olyckan inträffade, vilket gjorde ansvarsfördelningen oklar mellan avgående regeringen Bildt och tillträdande regeringen Carlsson. Politikernas valhänthet och upplevda nyckfullhet i frågan om både bärgning och övertäckning ansågs vara suspekt och eventuellt ett tecken på mörkläggning.

Sverige och Finland har dessutom återkommande fått kritik från Estland för brist på transparens i haveri-



utredningen; troligen en kombinerad effekt av det tidigare nämnda osäkra läget efter kommunismens fall och en förmyndaraktig inställning till ett nyligen självständigt land. Det har i sig fött frågor från estniskt håll om huruvida Sverige har något att dölja. Konspirationsteorier finns alltså på båda sidor av Östersjön.

Konspirationsteorierna och tankefelen

Likt majoriteten av konspirationsteorier utgår även de kring Estonia från ett medvetet sabotage med efterföljande storskalig mörkläggning. Om det var ryssarna, brittiska underrättelsetjänsten eller svenska staten som sänkte Estonia och/eller mörklade "sanningen" bakom förslisningen varierar, liksom vad det var som var värt nog att dölja till den grad att närmare tusen oskyldiga gladeligen kunde offras utan en blinkning.

Ett antal tankefel återkommer regelbundet bland konspirationsteorierna kring Estonia. De kan vara lite intres-

santa att ha i bakhuvudet när vi nu tröskar igenom respektive ”gåtfull omständighet”:

Faktaresistens (Immune to evidence): varje bevis som motsäger konspirationsteorin omtolkas till att i stället vara en del av konspirationen.

Flytta målstolparna (Moving the goalposts): att ständigt kräva ytterligare förklaringar vartefter ens egna argument motbevisats.

Förneka slumpen (Reinterpreting randomness): att tro att extraordinära händelser måste ha extraordinära förklaringar och inte kan bero på slumpen eller ha naturliga förklaringar.

Hyperkritiskt tänkande (Overriding suspicion): att vara skeptisk till den officiella förklaringen på en nihilistisk nivå och vägra tro på någonting som inte passar in i konspirationsteorin.

Något måste vara fel (Something must be wrong): att utgå ifrån att någonting måste vara fel och att den officiella förklaringen är medvetet vilseledande, även när delar av konspirationsteorin har fallit i bitar. Tänk Arkiv X: ”Sanningen finns där ute.”

Russinplockning (Cherry picking): att göra ett noggrant urval av fakta, plocka russen ur informationskakan om man så vill, för att få fram en önskvärd bild.

Villospår (Red Herring): att rikta uppmärksamheten mot mindre, ofta irrelevanta detaljer för att distrahera från en viktigare poäng.

Låt oss nu börja med det så uppmärksammade hålet i skrovet, även kallat ”fyndet som ändrat allt”, då det i sig har varit den största grogrunden för nya spekulationer och att gamla tossigheter återuppväckts från de döda.

Vi kan börja med att konstatera att ett tidigare okänt hål i Estonias skrov är den enda nya information som Evertssons dokumentärserie har att komma med som inte är gammal motbevisad skåpmat. Redan tidigt spekulerades det i att det måste finnas ett okänt hål i Estonias skrov under vattenytan som skulle förklara varför färjan sjönk "så snabbt" (se separat konspirationsteori). Vatten bevittnades även ha läckt in i delar av skeppet som befann sig bakom vattentäta celler, vilket ledde till resonemanget att det inte skulle ha kunnat komma dit från bildäck utan från ett annat håll.

År 2000 gick en tysk journalist vid namn Jutta Rabe ut stort med att hon hittat ett hål i skrovet vid en privatfinansierad dykning. Rabe är numera ökad inom journalistkåren som foliehatt. Varför framgår med viss tydlighet inom kort i denna text, det faktum att hon med passion vägrar avvika från sina villospar samt är manusförfattare till en kalkonförklarad

filmatisering av sina teorier kring Estoniakatastrofen, där en orädd journalist kämpar mot de onda krafter som vill "dölja sanningen".

Med viss motvilja släppte Rabe hur som helst sitt filmade material

**Redan tidigt
spekulerades det
i att det måste
finnas ett okänt
hål i Estonias skrov
under vattenytan
som skulle förklara
varför färjan sjönk
"så snabbt"**

från dykningen för granskning, vilken visade att det som såg ut som ett hål i själva verket var en del av relingen, filmad med dålig upplösning och under usla ljusförhållanden.

Rabe hade dock vid samma dykning unnat sig att norpa med sig några bortskurna delar av skrovet. Laboratorietester visade att dessa delar av skrovet bar spår av vad som kunde vara sprängmedel. Rabe gick ytterligare en gång ut stort med att hon funnit bevis för sabotage och mörkläggning. Då dessa tester saknade jämförelsematerial bevisades dock ingenting. Nya laboratorietester genomfördes, där även plåtar från liknande färjor analyserades. Det visade sig att samtliga plåtar fick samma utslag. De sprängämnesliknande spåren berodde på ytblästring med stålkulor, en vedertagen teknik för att rostskydda fartyg. Teorin om ett okänt hål föll än en gång.

2020 kunde dock konspirationsteoretikerna jubla efter att Evertssons team hittade ett tidigare okänt hål i skrovet, det som man så länge spekulerat om. Var inte det en anmärkningsvärd upptäckt, så säg? Tveksamt.

Det visade sig att färjan under årens lopp vridit sig några grader, vilket gjort att delar av vraket som inte kunde ses vid tidigare undersökningar nu är synliga. Det nyupptäckta hålet var precis på den sida av färjan som tidigare legat dold mot botten.

Nu är det kanske inte så märkligt att en 16 000 tons färja, med en nedslagskraft på 12 000 ton, kanske slagit emot någon slags hård botten vid förlisningen och därför tilldragit sig viss skada. Att färjan högst troligt ligger mot bergsbotten slog estniska undersökningar fast redan ett par år efter olyckan. Östersjön har dessutom ökänt starka

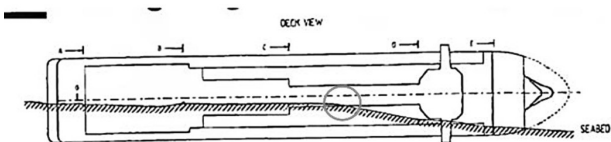


Bild på vraket som visar att det ligger vid en krökning som bara den kan ha orsakat hålet i skrovet (cirkel ditritad efteråt) – Estoniasamlingen, Rapport från Kungl. Tekniska

strömmar; att färjan skulle ha en del skavanker efter 27 år på botten är inte särskilt märkligt.

Så vad sade då undersökningarna av det stora, uppmärksammade hålet? Inte heller här har några indikationer på en sprängladdning kunnat läggas fram. Plåten runt kanten på hålet visade sig bukta inåt, vilket tyder på en kraft från utsidan snarare än från insidan.

Ett sista försök att försvara sprängningsteorin framfördes när man fann en del av hålet som *faktiskt* buktar utåt. Även det kunde avfärdas då det inte alls buktade utåt; en balk på insidan av båten hade snarare hållit plåten på sin ursprungliga plats, vilket gav intrycket av att det i jämförelse med omgivande plåt buktar utåt.

Men om kanterna runt hålet nu buktar inåt, då indikerar det väl att en ubåt eller en torped sänkt båten? Nu är det viktigt att notera att det nyfunna hålet befann sig *ovanför* vattenlinjen (något Evertssons dokumentärserie låter bli att berätta för tittaren efter att upprepat ha spekulerat om ett okänt hål *under* vattenlinjen). Dessutom var hålet i riktning från akter mot fören, vilket skulle betyda

att en ubåt skulle ha behövt ramma färjan bakifrån i en väldigt hög hastighet.

Sedan kan man konstatera att någon sjunken ubåt inte återfunnits på förlisningsplatsen. Vad gäller teorin om en torped räcker det med att kolla på ett YouTube-klipp på hur en båt ser ut efter att ha träffats av en sådan för att konstatera att resultatet inte blir en smärre, avlång spricka utan snarare valfri slutscen från en actionfilm producerad av Jerry Bruckheimer.

Vad gäller de spridda uppgifterna om att färjan legat mot mjuk lerbotten är de inget annat än resultatet av ett scrapbookingverk signerat Evertsson med vänner; en kreativ blandning av information från orelaterade undersökningar, tyckande och gissningar, generös manipulation av underlag samt rena förfalskningar.

Faktum är att redan några år efter olyckan hade estniska experter konstaterat att vraket låg vid en krökning i botten, vilket i sig kunde förklara att färjan med sin tyngd hade krökts. Det hade inte behövts åtskilliga skattemiljoner för att konstatera just vilken typ av hård botten som färjan krökts emot och huruvida ett hål då uppkommit eller ej.

Ett uppenbart förhållande som Evertsson underlåter att nämna är att hans hål hursomhelst är alldeles för litet för att ha kunnat släppa in annat än obetydliga mängder vatten. Det skulle alltså inte ha haft någon nämnbar betydelse för sjunkförloppet även om det skulle ha uppstått innan färjan sjönk.

Sammanfattningsvis var upptäckten av ett hål i skrovet inte mer anmärkningsvärd än om fyndet varit en ansamling av sjögräs: fullkomligt förklarlig.



Estonias bogvisir på Muskö – Wikimedia Commons

Bogvisiret

Det är väldokumenterat att Estonias bogvisir lossnade då fästanordningarna gick sönder under de hårda förhållanden som rådde på Östersjön. Redan timmarna efter olyckan kunde överlevande besättningsmän avge vittnesmål som tydligt talade för att olyckan orsakats av att bogvisiret fallit av, och att vatten strömmat in genom den gapande fören på bildäck som fylldes till taket.

Det har förts fram att färjan var relativt ny och därför inte borde ha skadats så lätt av hårt väder. Det man då missar är att färjan inte var byggd för att gå sträckan Tallinn – Stockholm. Estonia hade i ett drygt decennium kört en mycket lugnare sträcka över Bottenviken under annat namn. Konstruktionen av bogvisirets gångjärn var helt enkelt bristfällig.

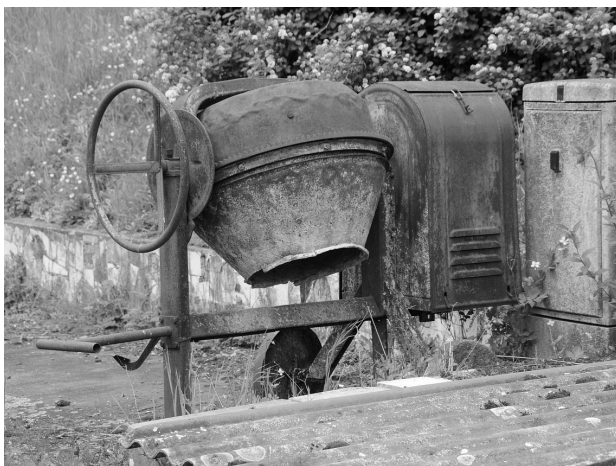
Fören var dessutom illa konstruerad. Bilrampen, som skulle skydda vatten från att komma in även om visiret skulle lossna, var konstruerat så att det satt fast i toppen av bogvisiret. När det lossnade föll även bilrampen ner och vatten kunde strömma in.

Motbevis har framförts, bland annat i Evertssons dokumentär, i form av vittnesmål från en maskinrumsarbeters teckning av sina minnesbilder från natten. Han levererade en skiss där bilrampen är uppfälld, vilket tas som bevis på att fören egentligen var försluten när bogvisiret slitits av. Teckningen är dock tagen ur sitt sammanhang och var menad att visa hur bilrampen såg ut *precis innan* bogvisiret lossnade helt och när endast mindre mängder vatten börjat strömma in från sidorna av rampen. Motbeviset är således helt fingerat.

Det finns förvisso ytterligare omständigheter att ta i beaktande när det gäller hur ett så pass nytt fartyg kunde råka så illa ut, som att såväl besättning som de besiktningensansvariga estniska myndigheterna vid den tiden hade begränsade erfarenheter och bristande rutiner inom sina områden. När någon fästanordning i bogvisiret såg lite illa ut kom i princip Svetsar-Janne och fixade biffen, utan att särskilda protokoll följdes eller fylldes i.

Övertäckningsplaner

En av de mest infekterade diskussionerna efter olyckan, vid sidan av bärgningens vara eller icke-vara, var ett förslag om att täcka över vraket. Förslaget hölls inom arbetsgrupper på regeringsnivå tills det läckte ut och fick heta att "de tänker täcka över vraket med betong, vad vill de dölja?"



I Sjöfartsverkets utredningsunderlag framgår det att förslaget för att täcka över vraket främst lades på bordet i syfte att förhindra skändning och gravplundring. Vraket ligger endast på 80 meters djup, vilket ger många dykare möjlighet att göra intrång. Då vraket ligger på internationellt vatten faller det dessutom inte inom något lands jurisdiktion att bevaka platsen eller förhindra aktivitet.

Sjöfartsverket lade till sist fram tre olika övertäckningsalternativ. (Nota bene: inget av alternativen bestod i att dumpa en stor mängd betong över vraket). Samtliga förslag skrotades då de var för farliga, invasiva eller på andra sätt inte önskvärda att genomföra.

Därav tillkom lagen om gravfrid mellan Sverige, Finland och Estland, en slags "gentlemen's agreement" om att respektera förlisningsplatsen såsom en kyrkogård till havs i enlighet med gammal sjötradition.

Transport av hemlig militär utrustning eller rymdteknologi

Det finns vittnen som menar att de sett militärlastbilar rulla ombord precis innan färjade lämnade hamnen i Tallinn. I synnerhet ett vittnesmål från en överlevande om en omfattande militärtransport med blinkande motorcykeleskort har fått stor uppmärksamhet, där överlevaren själv har gått ut hårt i medierna och hävdar att myndigheterna inte har utrett olycksorsaken ordentligt. Överlevaren har dock inte nämnt något om detta förrän 2019, och det finns minst åtta överlevandes vittnesmål redan direkt efter olyckan som motsäger detta. Det handlar med största sannolikhet om ett så kallat falskt minne. Se mer nedan om motsägande vittnesmål.

Det finns belegg för att transporter av militär utrustning skett på färjor över Östersjön. Det är även bekräftat att militära transporter skett på just Estonia vid två tidigare datum i september 1994. Dock inte på olycksnatten och av kategorin rysk radarutrustning snarare än explosivt material eller framtidsteknologi. Detta smugglades heller inte ombord på militära fordon utan med hjälp av lite mer anonyma färdmedel.

Det kan i sammanhanget vara på sin plats att ställa sig frågan om det är ett rimligt antagande att den någon underrättelsetjänst skulle smuggla topphemlig utrustning ombord på militärfärgade lastbilar med motorcykeleskort, lika diskret som dödsritten vid Balaklava eller valfri Jönssonligankupp.

Färjan sjönk ovanligt snabbt

Estonia sjönk på mindre än en timme, vilket av vissa ansetts vara suspekt och gett näring åt idéer om att en ubåt



eller torped egentligen sänkt färjan. Sanningen är den att Estonias sjunkförlopp varken var snabbare eller långsammare än andra färjekatastrofer; det finns de som sjunkit på två minuter och de som flutit i många timmar innan försvunnit från ytan.

Det mest extrema exemplet, som gärna tas upp i det här sammanhanget, är färjan M/S Jan Heweliusz som sjönk året innan Estonia och därmed fanns i färskt minne. Det var en lastbilsfärja som fått in vatten på bildäck, snabbt hamnat upp och ned och sedan flöt i en vecka innan den slutligen sjönk. Jan Heweliusz är dock ett ovanligt russin i en stor kaka och bör inte användas som ett typexempel. Det finns med andra ord ingenting ovanligt med den tid det tog för Estonia att sjunka.

Motsägande vittnesmål

Det finns gott om vittnesmål från olyckan som motsäger varandra gällande tidpunkter, färjans lutning med mera. När dessa ställs emot varandra kan man lätt måla upp en bild av att saker inte stämmer. Hur kan något säga att färjan började sjunka vid midnatt medan någon annan svär på att det var kvart över tolv?

Det är viktigt att ha en förståelse för hur minnet fungerar vid en stressfylld situation. Fokus ligger på vad som krävs för att överleva, inte huruvida bilen var röd eller blå eller egentligen en motorcykel. Du får tunnelseende och är bara inriktad på hur du ska klara dig helskinnad.

Det finns gott om forskning om hur stress påverkar minnesbilder, där sekunder känns som en evighet och tvärtom. Man bör heller inte underskatta hur mycket minnet ändras efter tid. Jämför man vittnesmål direkt efter en händelse med ett nytt vittnesmål några år senare skiljer de sig oftast väsentligt. Omedvetet tar man till sig av saker man hört och läst, man glömmer vissa saker och lägger till andra. Det är ett stort problem inom rättsväsendet när det gått för lång tid från att ett brott begåtts till att vittnen hörs. Vittnesmål är en färskvara och kan även då vara missvisande.

Sammanfattningsvis är minnet ett klurigt fenomen som minskar i tillförlitlighet ju mer tiden gått. Vissa har nog skrattat gott åt när den före detta partiledaren för V, Lars Ohly, fick frågan om han blev ledsen när Berlinmuren föll. Han svarade att han tvärtom blivit glad, han hade minsann fått glädje-sms från en kompis som var på plats. 1989, tre år innan det allra första sms:et i världshistorien skickades.



Avsågade räcken

Det finns de som vill hävda att avsågade räcken upptäckts vid Estonias bildäck, vilket skulle tyda på att dykare beordrats av någon ljusskygg organisation att ta sig in i vraket och undanröja bevis på... något. Kärnvapen, kokainlast, människosmuggling? Det har hittills inte lagts fram några bevis på avsågade räcken, endast skuggor på videofilmer med låg kvalitet. Det vore dessutom livsfarligt för dykare att ta sig in på bildäck och försöka navigera sig i vad som är ett livsfarligt plockepinn av många ton plåt och lös inredning.

Samlad kompott av övriga galenskaper

Det finns hur många tossigheter som helst kring Estonia. De största ämnena har fått ta lite större plats i denna artikel, andra har fått ett kortare bemötande. Men för att vara djävulens mest godsinta advokat kan ju även de mer långsökta tankeövningarna få luftas lite hastigt. Låt oss

kalla dem en generell samling av i varierande grad galna påståenden som verkar vara gripna ur luften efter en krogdispyt:

Besättningsmedlemmar kidnappades.

Kaptenen mördades.

Kaptenen överlevde och finns på hemlig ort.

Kaptenen beordrade besättningen att sänka skeppet för att de smugglade delar av en atomreaktor.

Kaptenen smugglade knark. (OBS: har sitt ursprung i en satirisk text som dessvärre togs ur sitt sammanhang och tolkades på allvar.)

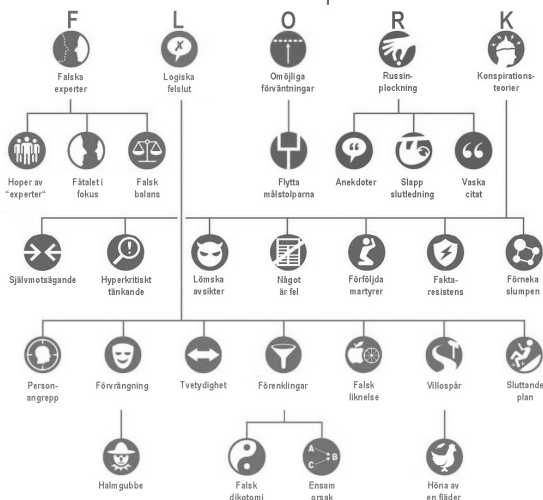
Det av ovanstående som inte förklaras av att passagerarlistorna inte stämde till hundra procent i föråldrade, manuella system – passagerare dubbelregistrerades när deras namn stavats på olika sätt, passagerare som missade båten men stod på listorna som omkomna, passagerare som bordade båten stod inte med på listorna, och så vidare – kan helt enkelt inte motbevisas, på samma sätt som att Guds existens inte kan motbevisas. Bevisbördan ligger hos den andra parten.

Sammanfattning

Det finns uppenbarligen en hel del uppfattningar om vad som "egentligen hände" den 28 september 1994. Vad man bör minnas, särskilt om man är illa berörd personligen av allt som snurrar runt, är att extraordinära påståenden kräver extraordinära belägg. Inga bevis på en konspiration har hittills hållit för granskning. Estoniakatastrofen är en ovanligt väl dokumenterad och belagd händelse.

Det var en fruktansvärd olycka och sårén svider fortfa-

Tekniker för vetenskapsförnekande



FLORK-taxonomin, tekniker för vetenskapsförnekande – John Cook, SkepticalScience.com

rande högst påtagligt hos många människor. Att det finns de som vill vinna anseende på att "avslöja" nya detaljer och komma med "nya" spekulationer är något vi dessvärre kommer att få leva med. Vi kanske inte behöver dela ut priser till dem. Men stå ut måste vi.

Förhoppningsvis får denna text effekten att åtminstone någon förflugen galenskap vid någon släktmiddag får ett sakligt bemötande och inte sprids vidare som sanning. 

Haverikommissionen planerar att genomföra en fotografisk avbildning av M/S Estonia under våren 2022 och även ge-

nomföra nya intervjuer med överlevare. Den friande domen mot Henrik Evertsson och Linus Andersson om brott mot gravfriden är överklagad och kommer behandlas i Hovrätten, preliminärt den 25 januari 2022.

Tips om vidare förkovring

Magasinet Filter: både artiklar och podcasts. Den stora, djuplodande granskningen, *Bländverk*, går att läsa för 35 kr för den utan prenumeration. Flertalet artiklar i granskningarna av går att läsa gratis, bland annat *Checklista: Så känner du igen intellektuellt snömos*.

Estoniasamlingen på Riksarkivet: en enorm samling underlag i form av utredningar, rapporter, intervjuer med mera. Det som inte är tillgängligt direkt på webben går att begära ut som offentlig handling.

Cranky Uncle: ett mobilspel som lär ut tekniker för vetenskapsförnekande och tankefel. Skapat av John Cook, grundare av SkepticalScience.com. Svensk översättning är på väg.



Internationella möten för skeptiker 2022

Efter två år av begränsningar påtvingade av covid-pandemin, så planeras under 2022 två stycken större sammankomster för skeptiker i Europa.

European Skeptics Congress 2022

The European Council of Skeptical Organisations (ECSO) är som framgår av namnet en paraplyorganisation för skeptiska föreningar i Europa där även Vetenskap och Folkbildning ingår. ECS-

O:s mest synliga verksamhet är att vartannat år ordna ESC, eller European Skeptics Congress. Den artonde kongressen i ordningen hölls 2019 i Gent i Belgien med talare från ett tiotal olika länder. 2022 (ett år försenat) är det nu dags att samlas i Wien i Österrike 9 - 11 september. Mer information kan hittas på <https://www.ecso.org/esc2022/>.

QED - Question Explore Discover

QED arrangeras sedan 2011 av två skeptikergrupper, Merseyside Skeptics och Greater

NOTIS

Manchester Skeptics. Konferensen, som normalt sett hålls årligen, är långtifrån en lokal angelägenhet. Vanligen samlar det populära evenemang-
et 600-700 deltagare från hela världen, varav inte så få svenskar. Konferensen är tre dagar lång och hålls i Manchester i England. Efter ett

uppehåll sedan 2018 (2019 tog arrangörerna ett välförtjänt sabbatsår) har QED skjutits upp flera gånger på grund av pandemin, men 2022 är planen att den åter ska gå av stapeln. Datumen är 28 - 30 oktober och mer information finns på <https://qedcon.org/>.

PB



MEDVERKANDE I DETTA NUMMER

I varje nummer av Folkvett deltar en rad olika skribenter med bidrag. Här följer en kort presentation av skribenterna i Folkvett 4/2021:

Pontus Böckman är civilekonom och ordförande i VoF:s riksstyrelse. Han är också co-host i den engelskspråkiga podcasten theESP, the European Skeptic Podcast, och ledamot i styrelsen för ECSO, the European Council of Skeptical Organisations.

Xzenu Cronström Beskow är legitimerad gymnasielärare/komvuxlärare i sociologi, psykologi, filosofi och religion. Han har masterexamen i mänskliga rättigheter och kandidatexamen i sexologi. Xzenu driver wikin [catagorism.com](https://www.wikin.com) och var 2016–2017 ledamot i VoF:s riksstyrelse.

Sven Ove Hansson är författare och professor i filosofi vid KTH. Han är redaktör för den filosofiska tidskriften *Theoria* och ansvarig utgivare för Folkvett. Han var VoF:s första ordförande (1982–1987) och var medlem i riksstyrelsen 1982–2013.

Lotten Kalenius har en filosofie kandidatexamen i kulturvetenskap med fördjupning i filmvetenskap. Hon har en lång erfarenhet inom offentlig kultursektor och är sekreterare i VoF:s riksstyrelse. Numera driver hon konsultfirma inom fintech och spel. Lotten har översatt ett antal handböcker och vetenskapliga texter, för VoF:s räkning bland annat *Handbok i debunkning* 2020.

Dan Katz är legitimerad psykolog och psykoterapeut. Dan är ledamot i VoF:s riksstyrelse sedan 2015.

Aija Šadurskis är doktor i medicinsk vetenskap i nutrition och var tidigare medlem i VoF:s riksstyrelse.

Cecilia Sahlström är kulturvetare och har arbetat som polis och därefter som socialarbetare. Hon är även författare av flera kriminalromaner och deltar aktivt i samhällsdebatten, främst på sociala medier. Cecilia var ledamot i riksstyrelsen 2019–2020.

POSTTIDNING B
Folkvett
c/o Föreningshuset
Virkesvägen 26
120 30 Stockholm

INNEHÅLL

- 4 Ledare: "Allting är relativt" - eller?
- 7 Sven Ove Hansson: Kunskapsrelativism och vetenskapsförnekande
- 29 Xzenu Cronström Beskow: Går solen upp på morgonen? En fråga om relativitet
- 48 Cecilia Sahlström: Strängare straff – avskräckande, ett sätt att minska kriminalitet eller politiskt bondfångeri?
- 59 Lotten Kalenius: Tankefel och konspirationsteorier kring Estoniakatastrofen
- 81 Notis

www.vof.se

